

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA INFORMATIKY A STATISTIKY

Změna rodinného chování obyvatel České republiky

Autor:	Veronika Vacková
Katedra:	Katedra demografie
Obor:	Sociálně ekonomická demografie
Vedoucí práce:	doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Změna rodinného chování obyvatel České republiky“ vypracovala samostatně. Veškerou použitou literaturu a další podkladové materiály uvádím v seznamu použité literatury. Dále prohlašuji, že tato bakalářská práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. května 2012

.....

Veronika Vacková

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. Ing. Jitce Langhamrové, CSc. za odborné vedení mé bakalářské práce, za podnětné návrhy, rady a připomínky, které mou práci obohatily, a za trpělivost a péči, kterou mi při zpracovávání bakalářské práce věnovala.

Veronika Vacková

Abstrakt

Název práce: Změna rodinného chování obyvatel České republiky

Autor: Veronika Vacková

Katedra: Katedra demografie

Vedoucí práce: doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc.

V bakalářské práci zkoumám českou rodinu na základě demografických ukazatelů, a to v období od roku 1945 do roku 2010. Změna rodinného chování obyvatel České republiky se výrazně projevila po roce 1989. V teoretické části bakalářské práce vysvětluji jednotlivé zkoumané pojmy a historii české rodiny. V této části také popisuji historický vývoj v ČR od roku 1945 do současnosti pro lepší pochopení nastalých situací v demografii ČR. V analytické části jsem sledované období rozdělila na 3 části – první období od roku 1945 do roku 1967, druhé období od roku 1968 do roku 1989, třetí období od roku 1990 do roku 2010. Pomocí grafů jsem znázornila vývoj jednotlivých demografických ukazatelů. Ve třetí části práce jsem shrnula sociální a ekonomické důsledky změn v rodinném chování českého obyvatelstva. V této části jsem se také zaměřila na naznačení očekávaného vývoje ukazatelů ovlivňujících rodinné chování obyvatel.

Klíčová slova: rodina, porodnost, potratovost, sňatečnost, rozvodovost.

Abstract

Title: Change in marital behavior of population of the Czech Republic

Author: Veronika Vacková

Department: Department of Demography

Supervisor: doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc.

In this Bachelor thesis I examine Czech family on the basis of demographic indicators in years 1945 – 2010. After 1989 there has been a change in the family behaviour of the Czech Republic inhabitants. The theoretical part explains every examined term and history of the Czech family. In this part I also describe historical development of the Czech Republic since 1945 for better understanding of encountered situations in the Czech Republic demography. I have divided the analytical part into 3 time periods - 1945 – 1967, 1968 – 1989 and years 1990 – 2010. I have illustrated development of demographical indicators by graphs. In the third part of this thesis i have summed up social and economical consequences of changes in the family behaviour of the Czech people. I have also focused on the suggestion on expected development of indicators which influence family behaviour of inhabitants.

Keywords: family, fertility, abortion, marriage, divorce.

Obsah

Prohlášení

Poděkování

Abstrakt a klíčová slova v ČJ a AJ

Obsah práce

Úvod 6

TEORETICKÁ ČÁST

1. Rodina	9
1.1. Vymezení základních pojmů	10
1.2. Historie rodiny	15
1.2.1. Historie rodiny v různých kulturách	15
1.2.2. Historie a vývoj české společnosti a rodiny v novodobé historii	21
1.3. Rodina z pohledu psychologie, sociologie a demografie	22

ANALYTICKÁ ČÁST

2. Změny rodinného chování obyvatel ČR před a po roce 1989	27
2.1. Vývoj porodnosti	27
2.2. Vývoj potratovosti	37
2.3. Vývoj sňatečnosti a rozvodovosti	43
2.4. Změny v rodinném chování před a po roce 1989	51
3. Důsledky změn v rodinném chování	52
3.1. Sociální důsledky	52
3.2. Ekonomické důsledky	53
3.3. Očekávaný vývoj ukazatelů ovlivňujících rodinné chování	54

Závěr 56

Použitá literatura 57

Seznam tabulek a grafů 60

Seznam příloh 61

*„Rodina je obojí, jak základní jednotkou společnosti, tak kořenem kultury.
Je to neutuchající zdroj podpory, obhajoby, ujištění a emocionálního dobití,
které dodává dítěti sílu, aby se sebevědomě odvážilo do většího světa
a stalo se vším, čím může být.“*

Marianne E. Neifert

ÚVOD

Rodina – pod tímto pojmem si asi každý představí trochu něco jiného. Pro někoho to může být hlavně rodina spojená biologickými pouty, tj. jeho rodiče, děti, babičky, dědečkové, tetičky, strýčkové či jinak pokrevně spojení příbuzní. Pro jiného je rodinou pouze jeho partner a jejich děti. Méně obvyklé lze jako rodinu vnímat svého nejlepšího přítele, spolubydlícího, nebo partu přátel.

Každý má na rodinu jiný pohled. V bakalářské práci chci poukázat na změny, které v rodinném chování nastaly po roce 1989, a to na základě demografických údajů. Každému je nejspíš zřejmé, že nějaké změny nastaly. V práci se zaměřím hlavně na porodnost, potratovost, sňatečnost a rozvodovost před a po roce 1989. V teoretické části práce se také zaměřím na definování základních demografických pojmů, na definování rodiny z různých pohledů psychologie a sociologie, poukáži na historii rodiny.

Historický pohled na vývoj rodiny a vývoj pohledu jednotlivců na rodinu je také zajímavý. České obyvatelstvo si v roce 1989 prošlo velkou změnou politického režimu. Pád komunismu při Sametové revoluci 17. listopadu 1989, „cesta ke svobodě“, nový prezident Václav Havel, nová politická situace, následný rozpad Československa na dvě samostatné republiky – Českou a Slovenskou, ekonomická a sociální situace jak země, tak jednotlivců - to vše mělo výrazný vliv nejen na rodinné chování obyvatel republiky.

Demografie nám umožňuje pohlížet na rodinné chování přes demografické ukazatele. Díky různým statistikám se dozvídáme zajímavé údaje o obyvatelstvu. V rodinném chování jsou to hlavně statistiky týkající se porodnosti, plodnosti, potratovosti, sňatečnosti a rozvodovosti.

Zajímavost a krása demografie však nespočívá jen v tom, že vybraná data získá a prezentuje. Demografie na základě získaných dat dokáže odhadnout, i když ne vždy zcela přesně, budoucí vývoj daných ukazatelů, a tím může pomoci a pomáhá i při

plánování či zlepšování v nejrozličnějších oblastech – ekonomická oblast, zdravotnictví, školství, oblast důchodů.

Co vše a jak moc se mohlo v rodinném chování změnit? A co se změnilo nejrazantněji? Na to se pokusím podat co nejlepší odpověď. Možností je spousta. Změnil se i samotný pohled na rodinu. Kde jsou časy, kdy lidé bydleli v třígeneračních domech, všichni pohromadě? A co tyto změny zapříčinilo? Stěhování rodin z vesnic do měst, změna ekonomické situace, lepší možnost dosáhnout vzdělání a tím i lepšího pracovního ohodnocení (což neplatí pro všechna povolání), osamostatňování žen, dostupnost bydlení, zaměstnání, doprava, různá propopulační opatření, větší otevřenost v otázkách homosexuality či bisexuality, sociální politika státu, moderní fenomén singles – to vše má nemalý vliv na to, kdy a za jakých okolností lidé založí či nezaloží rodinu.

Vliv na rodinné chování mají do jisté míry i tradice, zvyky, pověry a hlavně také zákony - i když v dnešní době ztrácí na významu. Například ze zákona není možné, aby osoby uzavíraly sňatek před osmnáctým rokem života. Možné je to pouze ve výjimečných případech. Nebo naopak většině lidem tradice velí, že by měli uzavřít sňatek před narozením dítěte. Myslím, že i v dnešní době je většina párů, které chtějí své dítě vychovávat v úplné rodině. Vrhá to tak na rodinu lepší světlo. „Svatba v máji, nevěsta na máry“, rčení, díky kterému lidé málo pořádají svatby v květnu – dříve totiž ženy po svatbě otěhotněly téměř hned, což znamenalo, že se jim potomek narodil v zimě, a to bylo jak pro matku, tak pro dítě v dřívějších podmínkách velmi nebezpečné.

Jednoduše řečeno, rodina má dle mého názoru v životě každého jedince velký význam. Pro někoho může být tento význam menší než pro druhého, ale rodina v každém případě ovlivní život člověka. Jednotlivec z úplné, spokojené rodiny bude mít na rodinu jiný pohled než osoba, která vyrůstala pouze s jedním z rodičů, nebo bez rodičů. Člověk od své rodiny získá určité tradice, zvyky, způsoby chování a myšlení, a tyto faktory ho poté doprovázejí celý život. Existují například i teorie o dědičnosti rozvodů¹ – když se rozvedli rodiče konkrétního jedince, tak se s největší pravděpodobností rozvede taky – ale tato teorie je nepotvrzená, záleží také na individuální povaze jedince.

¹ ŠTASTNÁ, A. Mezigenerační přenos rozvodového chování na příkladu České republiky a v mezinárodním srovnání. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha, Český statistický úřad, 2005, roč. 47, č. 1, s. 21 -31. ISSN 0011-8265

Porovnáním známých demografických údajů o populaci v práci zjistím, jak se který ukazatel měnil v průběhu let, hlavně okolo roku 1989. Hlavně se zaměřím na otázku, která z demografických skutečností se změnila nejvíce.

Změnami v porodnosti se zabýval například Ladislav Rabušic v knize „Kde ty všechny děti jsou?“². Tato kniha je mnohými označována jako bible demografie dnešní doby. Rabušicova studie je velice obsáhlá, zahrnuje vývoje mnoha ukazatelů. Tato kniha Ladislava Rabušice mi dala jeden z primárních impulzů, které mě vedly ke zkoumání daného tématu.

² RABUŠIC, L. *Kde ty všechny děti jsou?: porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakl., 2001, 265 s. Studie (Sociologické nakladatelství), sv. 32. ISBN 80-86429-01-6

TEORETICKÁ ČÁST

1 Rodina

S rodinou se člověk setkává od počátku lidské společnosti. Rodina je základním stavebním kamenem lidstva. Rodina, a to i rodina, která není spojena manželstvím, má své biologické opodstatnění – zachování lidského rodu. Největší význam a úkol rodiny pak spočívá v tom, co nejlépe se postarat o své potomstvo. Rodina je pro jednotlivce důležitá již od raného dětství, protože ho připravuje na proces socializace. Od své rodiny se také jedinec učí kulturním a sociálním návykům.

Jedinec od malička vidí, jak se chovají ostatní členové jeho rodiny, a tím se učí sexuální roli – podle pohlaví. Proto je pro děti, jak pro dívky, tak pro chlapce, důležité, aby v jeho rodině byl v dětství přítomen rodič stejného pohlaví, od kterého „okouká“ rysy chování. Zároveň dítě potřebuje rodiče pohlaví opačného, aby se naučil s opačným pohlavím lépe komunikovat. V neposlední řadě je důležité také to, jaké prostředí pro život rodiče dítěti připraví.

Pro společnost, a pro jedince samotného, je nejlepším modelem rodina, ve které spolu žijí rodiče a jejich děti, případně i prarodiče. Rodiče a jejich děti tvoří tzv. nukleární rodinu, která je v mnoha státech základní rodinnou konstrukcí. Naopak jinde uznávají tzv. rodinu polygamní, ve které je dovoleno, aby jeden z rodičů měl ještě jiný legitimní vztah s osobou opačného pohlaví. Nejčastěji se tato rodina skládá z jednoho muže, který je základním článkem více nukleárních rodin. Nejrozšířenějším typem rodiny je pak tzv. rodina rozšířená. Rozšířenou rodinou je myšlena nukleární rodina, ke které se připojí ještě rodina dítěte. Ve všech typech této rodiny je to pak žena, která je považována za rodiče, který má větší a rozhodující podíl na péči o potomky.³

³ MATOUŠEK, O, *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha, Sociologické nakladatelství, 2003, s. 9 – 10. ISBN 80-86429-19-9

1.1 Vymezení základních pojmů

Rodina – na tento pojem můžeme nahlížet z několika různých pohledů. Z pohledu demografie je to společenství, které vzniká v důsledku demografické reprodukce. Důležité je, aby rodina byla zakotvena manželským zvykovým právem nebo zákonem. Obvykle pak primární rodinný vztah vzniká manželstvím a rodičovstvím. V rodině jsou jasné vztahy mezi rodiči (matka – otec) a jejich dětmi (syn, dcera), a také vztahy mezi rodiči samotnými (tj. mezi manželi). Za rodinu však demografie považuje i soužití druha a družky.

Statistika považuje za rodinu i rodinu bez dětí. Tzv. bezdětná rodina je manželský pár, který nemá dítě, nebo má děti, které už s rodiči nežijí, případně je za bezdětnou rodinu považována ta, jejíž dítě (případně děti) zemřelo.

Za biologickou rodinu je považována rodina tvořená z rodičů a jejich dětí. Pokud má rodina více jak jedno dítě, potom jsou tyto děti nazýváni jako sourozenci (setry a bratři). Sourozenci mohou mít společného pouze jednoho z rodičů. Potom se jedná o sourozence nevlastní.

Jednotliví členové rodiny mohou mít i další příbuzné. Za pokrevní příbuzné se označují předci a jejich potomci – rodiče, děti, vnoučata, pravnoučata. Příbuzným je však i švagr, švagrová, jedná se o tzv. švagrovství – v takovém vztahu se jedná o osoby, ke kterým získáváme příbuzenství až sňatkem manželů.

Rozlišujeme také rodinu úplnou a rodinu neúplnou. Úplnou rodinou je rodina, ve které jsou přítomni oba rodiče. Za neúplnou rodinu se považuje rodina, ve které jeden rodič chybí. Rodič může chybět z několika důvodů. Rodiče se mohou rozvést, může nastat smrt jednoho z nich, jeden z nich může rodinu opustit nebo se jedná o svobodnou matku.⁴

⁴ PAVLÍK, Z., KALIBOVÁ, K. *Mnohojazyčný demografický slovník*, 2. vyd. Praha: Česká demografická společnost, 2005, 182 s. ISBN 80-239-4864-4

S pojmem rodina úzce souvisí pojem sňatečnost. Ta sleduje počet uzavřených sňatků. Sňatkem rozumíme určitou formální zvyklost, na základě které vznikne manželský pár. Rozlišujeme dva druhy sňatků – civilní a církevní.⁵

Uzavírání sňatků, a vše, týkající se rodiny, je upraveno zákonem o rodině č. 94/1963 Sb., v platném znění. Tento zákon jsem využila jako pramen při definování základních pojmů. Podle § 4 zákona o rodině je vznik civilního, neboli občanského, sňatku vymezen takto: „Prohlášení o uzavření manželství učiní snoubenci před starostou, místostarostou nebo pověřeným členem zastupitelstva obce, městské části hlavního města Prahy, městských obvodů nebo městských částí územně členěných statutárních měst, které jsou matričním úřadem“⁶.

Dále je pak možné uzavřít sňatek i u výše jmenovaných institucí, které nejsou matričními úřady, ale jeden ze snoubenců má trvalý pobyt ve správním obvodu dané instituce, a to vždy za přítomnosti zaměstnance instituce. K uzavírání civilních sňatků jsou v místě instituce určeny obřadní síně. Pokud chtějí snoubenci sňatek uzavřít jinde, musí to schválit matriční úřad, v jehož správním obvodu se dané místo nachází. Občané ČR mohou uzavřít sňatek také v cizině, a to před českým zastupitelským úřadem (obřad provede pověřený zaměstnanec úřadu), který je pro uzavírání sňatků oprávněn na základě zvláštního předpisu.⁷

Prohlášení u církevního sňatku vykonávají snoubenci před příslušným církevním orgánem. U prohlášení o uzavření manželství musí být přítomna osoba, kterou k danému církevnímu obřadu církev nebo náboženská společnost pověřila.⁸

Sňatkem vzniká manželství. Manželství je zákonem o rodině definováno jako „trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem. Hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí.“⁹ Podle tohoto zákona by snoubenci nejprve měli poznat jeden druhého, jejich vlastnosti, povahu, a dokonce zdravotní stav,

⁵ KLUFOVÁ, R., POLÁKOVÁ, Z. *Demografické metody a analýzy: demografie české a slovenské populace*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2010, 306 s. ISBN 978-80-7357-546-5

⁶ § 4 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

⁷ § 4, § 5 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

⁸ § 4a zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

⁹ § 1 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

aby uzavřeli plnohodnotné manželství – tedy takové, které zajistí vhodné plnění hlavního účelu, tj. založení rodiny a řádnou výchovu dětí.¹⁰

Existují ale případy, kdy manželství vzniknout nemůže. Do manželství nemohou vstupovat nezletilé osoby, osoby, které už uzavřely jiné manželství a to doposud trvá (ženatý muž, vdaná žena), předci s jejich potomky a sourozenci (a to i pokud vznikl sourozenecký vztah na základě osvojení).¹¹ Podle zákona o rodině nemohou vstupovat do manželství také osoby, které jsou zbavené způsobilosti k právním úkonům. Je-li tato způsobilost omezena, může osoba uzavřít manželství pouze se souhlasem soudu. To platí také pro jedince trpícího duševní chorobou, která vede ke zbavení způsobilosti k právním úkonům.¹²

Pro definování následujících pojmů z demografického pohledu jsem využila Mnohojazyčný demografický slovník.¹³ V manželství (i když v dnešní době stále více i mimo něj) dochází plození a rození potomků – smyslem manželství je tedy především reprodukce. Reprodukce může též znamenat rozdíl mezi počtem narozených a zemřelých. Těmito skutečnostmi se zabývá porodnost.

V demografii se také setkáváme s pojmem plodnost (fertilita), která je výsledkem plodivosti. Plodnost jako ukazatel udává, kolik dětí se narodí na tisíc žen v plodivém věku v daném roce. Demografové sledují také tzv. úhrnnou plodnost, která udává, kolik dětí se narodí jedné ženě za celé plodivé období za předpokladu, že bude pořád stejná plodnost a nebude žádná úmrtnost žen v reprodukčním věku. Opakem plodnosti je bezdětnost (infertilita) – stav, kdy se danému páru nenarodí ani jeden potomek. Plodnost můžeme sledovat celkově, nebo v určitých skupinách. Pokud sledujeme plodnost pouze u určitých skupin populace, jedná se o diferenční plodnost (sledujeme ji například u různých věkových skupin obyvatel, u subpopulací, v různých sociálních skupinách, atd.).

Rozlišujeme živě a mrtvě narozené děti. V případě, že se zabýváme pouze živě narozenými, jedná se o čistou plodnost. Hrubou plodností naopak rozumíme situace, při kterých se zabýváme všemi dětmi – to znamená jak živě, tak mrtvě narozenými.

¹⁰ § 2 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

¹¹ § 11, § 12 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

¹² § 14 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

¹³ PAVLÍK, Z., KALIBOVÁ, K. *Mnohojazyčný demografický slovník*, 2. vyd. Praha: Česká demografická společnost, 2005, 182 s. ISBN 80-239-4864-4

Manželé, respektive rodiče, mohou a nemusí plánovat založení rodiny. Proto rozlišujeme rodičovství plánované a neplánované. Rodiče, které plánují rodičovství, si určitým způsobem hlídají, regulují, kolik dětí se jim narodí a v jakých intervalech. Neplánované rodičovství nastane v případě, že se dítě narodí v neplánovanou dobu, nebo například mimo manželství. To také může vést k tomu, že je dané dítě nechtěné. Avšak ne vždy je neočekávané dítě nechtěné.

V dnešním světě se proto dennodenně setkáváme s pojmem antikoncepce. Antikoncepce má zabránit v početí dítěte. Má různé formy, kterými jsou např. antikoncepční pilulky, nebo nitroděložní prostředky, které zabraňují početí (tzv. speciální antikoncepční metody). Na druhé straně stojí tzv. přirozené antikoncepční metody, mezi které můžeme zařadit např. využívání neplodných dnů ženy. Antikoncepce má v určitých situacích i populační záměr, kdy obyvatelstvo může být přesvědčováno o vhodnosti či nevhodnosti používání antikoncepce za účelem zvýšení či snížení počtu narozených dětí.

Páry, které nepoužívají antikoncepci, počnou potomka, ale nechtějí ho, mohou využít umělé ukončení těhotenství. Umělé ukončení těhotenství je forma potratu. Jinou formu potratu představuje samovolný (spontánní) potrat, či potraty tzv. ostatní, ke kterým dochází zejména, pokud těhotenství ohrožuje zdraví ženy. Potraty také dělíme na legální a nelegální. Legálními potraty se zabývá potratovost. Míra potratovosti značí sílu potratů u obyvatelstva. Index potratovosti pak udává počet potratů na počet živě narozených dětí.

V životě rodiny občas nastanou chvíle, které vedou k tomu, že už spolu manželé dále nechtějí žít pohromadě. V takových případech přichází na řadu rozvod. Stejně jako je tomu u sňatku, i rozvod má svá zákonná nebo zvyková pravidla. Osoby, které svůj manželský svazek ukončí rozvodem, nazýváme rozvedené. Rozvody nejsou povoleny ve všech zemích světa. Tam, kde to není možné, hovoříme o nerozlučitelných manželstvích, jediným východiskem z manželství je potom úmrtí některého člena manželského páru.

Paragraf (§) 24¹⁴ zákona o rodině udává, že o rozvodu rozhoduje soud. Soud na návrh jednoho z manželů může manželství ukončit (rozvést), a to za předpokladu, že jsou vztahy v manželství velmi špatné, rozvrácené a nedá se předpokládat, že by se vztahy

¹⁴ § 24 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

mezi manželi vylepšily. Soud při ukončování manželství zvažuje příčiny, kvůli kterým se manželé chtějí rozvést. „Mají-li manželé nezletilé děti, nemůže být manželství rozvedeno, bylo-li by to v rozporu se zájmem těchto dětí, daným zvláštními důvody.“

Manželé se mohou rozvést za předpokladu, že manželství trvalo alespoň po dobu jednoho roku, manželé spolu již půl roku nežijí a pokud návrh na rozvod odsouhlasí i druhý z manželů. Jak jsem již zmínila, soud zvažuje příčiny rozvratu manželství. Existují ale případy, kdy soud příčiny rozvratu manželství nezjišťuje. Příčiny nejsou zjišťovány, pokud jsou manželi předloženy:

- „písemné smlouvy s úředně ověřenými podpisy účastníků upravující pro dobu po tomto rozvodu vypořádání vzájemných majetkových vztahů, práva a povinnosti společného bydlení a případnou vyživovací povinnost, a
- pravomocné rozhodnutí soudu o schválení dohody o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu.“¹⁵

Manželství nemusí být na základě rozhodnutí soudu rozvedeno. Tento případ nastane, když jeden z manželů s návrhem na rozvod nesouhlasí a je to ten z manželů, který se na rozpadu manželství spíše nepodílel, a rozvodem by mu vznikla výrazná újma. Nerozvedeni budou také manželé, kteří mají nezletilé děti, a jejichž rozhodnutí o úpravě poměrů těchto dětí pro dobu po rozvodu ještě nenabylo právní moci. Nejprve se musí vyřešit otázky jako: „Kterému z rodičů bude dítě svěřeno do péče? Jak se budou rodiče podílet na výživě dítěte?“¹⁶

Nejlepší je pro dítě samozřejmě péče obou rodičů, proto se dbá na to, aby se dítě pravidelně vídalo s oběma rodiči. Dítě potom zůstává v péči toho rodiče, který má pro výchovu a péči dítěte lepší podmínky – životní prostředí, výchovné prostředí, odpovědnost rodiče, hmotné a bytové zabezpečení, citové vazby na ostatní členy rodiny (citové vazby na sourozence, prarodiče). Soud také při svěřování dítěte do péče jednoho z rodičů přihlédne k tomu, který z rodičů až doposud dítěti zajišťoval zázemí a dbal o jeho citovou, rozumovou a mravní výchovu.¹⁷

¹⁵ § 24a zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

¹⁶ § 24b, § 25 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

¹⁷ § 26 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

Toto je přehled základních pojmů a ukazatelů, kterými se v práci budu zabývat. Podrobněji je proberu ve druhé kapitole, kde se zaměřím na ukazatele pouze z pohledu demografie (výpočty u jednotlivých ukazatelů, jejich míry atd.).

1.2 Historie rodiny

Fungování rodiny, pravidla, zvyky a tradice, které se nám nyní mohou zdát jako samozřejmost, nebyly vždy stejné. Rodina jako instituce se vyvíjí, stejně jako svět kolem ní. Jinak funguje evropská rodina, jinak islámská, nebo americká. V následující části popíši, jak se vyvíjela česká rodina, a jak fungovaly a fungují rodiny i v jiných kulturách. Porovnání kulturních odlišností může v jistém směru poukázat na to, kde dělají lidé – zejména Evropané – chybu při reprodukci, která s největší pravděpodobností povede k „islamizaci“ všech zemí světa. Vývoj rodin ve světě bude mít vliv i na vývoj české společnosti.

Podle Oldřicha Matouška jsou „životaschopnější ty kultury, jimž se podařilo udržet stabilizovanou rodinu jako svou základní strukturu a zároveň dosáhnout největšího pokroku v oblasti technologií. Patrně z tohoto důvodu hovoří někteří autoři o příštím století jako o století Asie; zdá se, že v Asii se zjevně daří dosahovat obou těchto cílů.“¹⁸

1.2.1 Historie rodiny v různých kulturách

První známky rodinného chování se objevují již v pravěku (přesněji v mladší době kamenné). Díky archeologii jsme se dozvěděli o tom, jak naši pra, pra, prapředci položili rodinné základy. Pravěcí lidé žili ve skupinách, jejichž členové byli pokrevně příbuzní. Skupiny tvořily klany. Klan je označení pro skupinu, která svůj vznik spojuje s jedním mýtickým předkem. Daný klan uctíval stejné náboženství, dodržoval určité tradice v oblasti sňatků (některé byly zakázány), žil na společném teritoriu. Potravu si lidé zajišťovali jednoduchými způsoby – sběrem a lovem. I v pravěkém společenství byly rozděleny společenské role, a to podle postavení ve skupině, věku a pohlaví. Na lov (který v pravěku vedl k rozdělení rolí v rodině) se specializovali muži, na sběr ženy.

¹⁸ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 161 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3, s. 23. ISBN 80-864-2919-9

I v takovémto společenství existovala rodina. Přestože lidé nevěděli, jak žena počne dítě, byl dán jistý muž, který vykonával otcovskou roli, a žena, která byla matkou.¹⁹

Zlom nastal tzv. neolitickou revolucí, kdy se lidé, díky klimatickým změnám asi v desátém až osmém tisíciletí, mohli trvale usadit na jednom místě, pěstovat rostliny, chovat zvěř. Tím došlo i ke změnám v rozdělení rolí a v postavení žen a mužů. V této době byly na prvním místě ženské hodnoty – přivádění dětí na svět a následná péče o ně, to bylo to nejdůležitější. Uctívala se „Matka Země“ a o šíření tohoto kultu se staraly léčitelky, kněžky a také šamanky. Lov, práce mužů, a úlovky se staly pouze doplňkem ve stravování, hlavním zdrojem potravy byly vypěstované plodiny. O pěstování se starali jak muži, tak ženy. Tato kultura, která nebyla konfliktní, byla postupně ničena bojovnějšími kulturami euroasijského původu, v nichž dominovali muži.

Dalšími významnými kulturami jsou bezpochyby kultury starověkého Řecka a Říma (8. a 7. století před našim letopočtem). Základem těchto společností byly rody. Rod byl tvořen souhrnem těch rodin, ve kterých měli muži společného předchůdce, nosili jeho jméno a ctili ho. Postavení žen bylo v této době svobodnější. Před samotným sňatkem se o ženu pořádaly soutěže, otec nevěstě potom vybral nejlepšího ženicha. Své místo ve společnosti měly i svatební rituály a rituály spojené s narozením dítěte. Nevěsta dostala věno, které jí bylo vráceno, pokud ji manžel později zavrhl. V rodině zastával dominantní postavení muž, otec, kterému bylo tolerováno soužití s jinými ženami. Muži a ženy společně nestolovali a zvláštností je, že maso k jídlu mohli připravovat pouze muži. Jinak ženy vykonávaly obvyklé domácí práce.

V řecké Spartě si můžeme všimnout i náznaku propopulačního opatření – spartanští muži byli společenskými tlaky nuceni ke sňatku. Pokud se neoženili, čekal je trest. Hlavním účelem svatby bylo zplození potomka, syna, který pokračoval v udržování rodu. Ženili se většinou kolem třicátého roku života. Naopak ženy se vdávaly mladé, po ukončení puberty. Vdané ženy se pak téměř nepohybovaly venku, doma se také vzdělávaly. Pokud manželství nefungovalo a chtěl ho ukončit muž, tak mohl a to bez všech formalit. Důvodem k rozvodu byla ženina nevěra či neplodnost. Žena však o rozvod musela žádat a jediným pořádným důvodem pro ni k rozvodu bylo manželovo násilí, které soud prokázal.

¹⁹ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 161 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3, s. 23 – 25. ISBN 80-864-2919-9

„Dítě bylo považováno za plnoprávnou bytost až v okamžiku, kdy dostalo jméno. Chlapec dostával jméno často po dědovi z otcovy strany. Potraty nebyly stíhány, nenarozené děti se netěšily právní ochraně. Dbalo se ovšem na práva otců, vdaná žena si mohla nechat udělat potrat, ale jen se souhlasem svého manžela. Odkládání dětí bylo dalším prostředkem regulace velikosti rodiny. Děti se odkládaly v košíku nebo v hliněné nádobě na veřejná místa. Přežít mohly jen několik hodin. Nalezené dítě se mohlo stát otrokem toho, kdo jej vychoval. Když se dítěte ujala bezdětná žena a její muž dítě uznal za svého potomka, nebyl pak v jeho společenském postavení rozdíl proti vlastnímu dítěti. (Odkládaly se nejen děti přespočetné a nemanželské, ale také děti nedonošené a nemocné; většina jich zemřela.)“²⁰

U římské společnosti byla rodina vším, což Římané potvrdili i tím, že v právním kodexu „Dvanáct desek“ (sepsán kolem roku 450 před naším letopočtem) prohlásili, „že rodina je základní jednotkou společnosti.“²¹ Rozlišovali dva druhy sňatku, a to volný a přísný. Pokud byla žena ve volném sňatku, znamenalo to, že byla ponechána v péči otce. V přísném sňatku byla žena v péči manžela. Sňatek nemusel být spojen obřadně, stačilo, aby žena a muž jeden rok soužili nebo si muž nevěstu koupil.

S římskou krizí přišla i změna v postavení žen ve společnosti. Jediná povolání, která ženy nemohly vykonávat, byla práce bankéře a práce v oblasti práva. Ženy dokonce mohly pronikat do politického života. Přísným sňatkem se poté rozumělo pouze to, že žena přijala a uctívala náboženský kult manžela, nebyla již v jeho péči. Vznikaly také nové zákony – například zákon o pomoci rodinám s více dětmi, zákon o cizoložství, zákon o povinnosti vysoce postavených mužů oženit se. Rozvody ve starověkém Římě byly oproti Řecku jednodušší, proto jich v Římě také bylo výrazně více.

Následně, po svržení Říma, to bylo Německo a Francie, kde se formovaly nové typy společenské organizace. Ke slovu se dostávala křesťanská víra, očištěná o pohanské a barbarské způsoby chování. Na našem území docházelo k těmto změnám později, srovnání nastalo za vlády Lucemburků. Záznamy o tom, jak fungovala evropská či slovanská rodina, nejsou tak kvalitní, jako tomu bylo v kulturách Řecka a Říma. Díky jejich bohaté starověké literatuře víme o jejich způsobu života více.

²⁰ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 161 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3, s. 27. ISBN 80-864-2919-9

²¹ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 161 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3, s. 27. ISBN 80-864-2919-9

O Slovanech můžeme říci například to, že žili převážně v malých územních celcích (malá vesnička, hradiště), živil se zemědělstvím, v rodině měl hlavní slovo otec, mnohoženství se tolerovalo pouze mužům, kteří měli vysoké postavení. Sňatky byly domlouvané, ženichova rodina musela dát nevěstině rodině zásnubní dar. Manželčino cizoložství bylo nepřípustné – trestem za nevěru byla buď přímo smrt, nebo deformace pohlavních orgánů, nebo prodání do otroctví. Manžel mohl mít více manželek či konkubín.²²

Později se společnost dostala do fáze tzv. stavovské společnosti. Stavů bylo několik – šlechtický, duchovní, stav kupců, měšťanů a venkovanů (ti byli ještě navíc rozdělováni na svobodné a poddané). Každý stav měl svá vlastní pravidla rodinného života. Šlechta uznávala osobní sňatečnost, o sňatku a jeho způsobilosti rozhodovaly zájmy rodin, křížové výpravy na obranu rodiny a „kult platonicky zbožňované dámy“. Podobně tomu bylo i ve stavu měšťanském, který se také ohlížel na bohatství rodiny.²³

Od 11. století se o sňatečnost na našem území starala křesťanská církev. Legislativně to bylo zakotveno v tzv. Deputě knížete Břetislava, kterou vyhlásil v roce 1039 v polském Hvězdě u hrobu sv. Vojtěcha. Deputa se týkala primárně úsilí panovníka o spojení s křesťanskou církví, ale z Kosmovy kroniky víme, že se týkala i rodinného života. Matoušek²⁴ cituje překlad z Kosmovy kroniky ve své knize. Překlad je ovšem tak zajímavý a vystihující tehdejší poměry, že není možné ho necitovat i v této bakalářské práci.

„Bratří, pozdvihněte společně své pravice k Hospodinu a mějte pozor na mé řeči; chci, abyste je přísahou na svou víru potvrdili. Tedy toto ať jest hlavní mé a první přikázání, aby vaše manželství, jež jste doposud měli jako s lehkými ženami a nepořádná po způsobu hloupých hovad, od té chvíle byla podle církevních ustanovení zákonná, soukromá a nerozlučná, a to tak, aby muž žil maje dosti na jedné ženě a žena majíc dosti na jednom muži. Jestliže by však manželka svým mužem nebo muž svou manželkou opovrhl a svár mezi nimi vzplanul do roztržky, přeji si, aby ten rušitel manželství, který by se nechtěl vrátiti k předešlému svazku právě uzavřenému, nebyl uváděn podle řádu

²² MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 161 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3, s. 27. ISBN 80-864-2919-9

²³ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 161 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3, s. 30. ISBN 80-864-2919-9

²⁴ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 161 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3. ISBN 80-864-2919-9

naší země do otroctví, nýbrž spíše, jak neoblomně káže naše nezměnitelné rozhodnutí, budiž odveden, ať je to jakékoliv osoba do Uher a nesmí se žádnými penězi vykoupiti nebo do naší země vrátiti, aby se hlízami jedné ovečky nenakazil celý ovčinec Kristův. Když by však žena prohlásila, že jí muž nesplácí stejnou láskou, nýbrž ji nemilosrdně bije a trýzní, bude rozhodnuto mezi nimi božím soudem, a kdo bude nalezen vinným, ať trpí trestem vinného.“²⁵ Tento citát nám ukazuje, že rodina byla pro člověka v tehdejší společnosti velice důležitá.

Později se také ve společnosti setkáváme s děděním. Dědění bylo hlavně mužskou záležitostí, žena k němu musela mít povolení od vrchnosti. To samé potřebovali venkovští obyvatelé, pokud se chtěli vdát či oženit, či se svobodně pohybovat.

Lidé se v této době nedožívali příliš vysokého věku. Venkovská rodina však spojovala tolik generací, kolik to bylo kvůli věku možné. Na vesnicích se muži ženili velmi mladí, naopak ve městech se muži ženili až v době, kdy dokázali rodinu ekonomicky zajistit. Z této doby máme dochované názvy pro některé členy rodiny, které jsou dnes nahrazené novými výrazy, jsou to například:

- „šir – manželčin bratr,
- deveř – manželův bratr,
- svak – manžel sestry,
- zelva – žena, která není pokrevní příbuzná, ale je pokrevní příbuzná některého mužského člena rodiny,
- nevěsta – manželka pokrevního příbuzného, která prostřednictvím sňatku přechází do mužovy rodiny,
- strýc – mužský příbuzný v otcovské linii
- ujec – strýc z matčiny strany,
- strýna – manželka strýce,
- synovec – bratrův syn,

²⁵ *Kosmova kronika česká*. Praha: Svoboda, 1972

- sestřenec – sestřin syn.²⁶

Některé pojmy jsou stejné i dnes, ale například pro výrazy šir, deves a svak máme dnes jen jedno označení – švagr. Strýc v pravém slova smyslu je pro nás pouze otcův bratr. Výraz strýna jsme nahradili výrazem teta.

Později, zhruba v 18. století, začal v Anglii a ve Francii proces úplného zrovnoprávnění žen s muži (předtím byly ženy zrovnoprávněny také, již v době renesance, ale nikdy nedošlo k úplnému zrovnoprávnění). V této době se také objevuje teorie, že je planeta přelidněná a lidé by se neměli tolik rozmnožovat (Robert Malthus). Což se následně stalo. Díky industrializaci docházelo k migraci obyvatel z venkova do měst. Proces zapojování dětí do práce se také změnil, hlavním důvodem k tomu bylo zavedení povinné školní docházky. Žena se stala spoluúčastníkem v oblasti financování rodiny, muž už nebyl hlavním živitelem. Rozpadlo se také přísné dělení do společenských tříd, rozdíly mezi třídami již neměly takovou váhu. Sňatek se stal chtěným, ne společensky nutným. Společnost dospěla do fáze, kdy je rodina místem bezpečí, ve kterém lidé nalézají azyl před okolním světem, člověk zde utiňuje své citové potřeby, odpočine si a také zde získává určité finanční zázemí. Pro většinu rodin je největším cílem zajistit dětem co nejlepší vzdělání (dříve to byl majetek). Ve společnosti se projevují tyto trendy:

- sňatky v pozdějším věku snoubenců;
- odkládání rození dětí do co nejpozdějšího věku;
- přibývá lidí, kteří zakládají rodinu i bez sňatku (neformálně);
- přibývá rozvodovosti, s tím je spojena nechť uzavírat další sňatky;
- rodiče a děti spolu žijí déle.²⁷

²⁶ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 161 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3, s. 31. ISBN 80-864-2919-9

²⁷ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 161 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3, s. 32-35. ISBN 80-864-2919-9

1.2.2 Historie a vývoj české společnosti a rodiny v novodobé historii

V této kapitole se zaměřím na historický popis společenských událostí, které proběhly v České republice od druhé světové války až po současnost. Nastínění vývoje zajisté pomůže k lepšímu chápání české společnosti a může pomoci porozumět určitým společenským jevům.

Pro tuto podkapitolu jsem jako jeden ze zdrojů informací použila, kromě všeobecných historických faktů, také knihu sociologa Pavla Machonina²⁸.

České země se vždy řadily k ekonomicky a průmyslově vyspělým územím ve střední Evropě. Dalo by se říci, že svými kvalitami v oblasti průmyslu (technologie, výrobní aktivita, vzdělanost, ale i vyspělá kultura) bylo i po druhé světové válce Československo blíže zemím západní a jihozápadní Evropy, než východnímu sovětskému bloku.

Sovětský svaz si však získal náklonnost českého národa tím, že se stal hlavním přemožitelem fašismu. To vedlo v Československu k prosazení komunismu. Komunistická společnost byla společností beztřídní. Společnost se považovala za svobodnou, pokud byli svobodní jednotlivci. To vše bylo spojeno s proletářstvím a vyvlastňováním výrobních prostředků – majetek nepatřil jednotlivci, ale všem, celé společnosti, čímž si byli všichni rovni. Ke znárodňování majetku docházelo zejména od konce roku 1945 do konce roku 1948. V Československu v této době, tj. v 50. letech, začal ekonomický úpadek, který podpořila i měnová reforma v roce 1953.

V roce 1968 proběhly první pokusy o uvolnění polické situace v Československu takzvané Pražské jaro. Tyto pokusy byly snahou o urychlení demokratizace, což se SSSR nelíbilo. Nadvláda SSSR však rostla a pod záminkou pomoci došlo v srpnu roku 1968 k okupaci Československa. Tyto události vyvolaly vlnu emigrace obyvatelstva.

V sedmdesátých a osmdesátých letech probíhala takzvaná normalizace. Jednalo se o propouštění ze zaměstnání, obnovení cenzury, rušení zájmových organizací a další represivní opatření. V Československu se hospodařilo centrálně řízeným systémem, který ve druhé polovině 70. let nebyl schopen zajišťovat některé potřebné zboží, a tak

²⁸ MACHONIN, P. *Česká společnost a sociologické poznání: (problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti)*. Praha: ISV, 2005, 286 s. Sociologie (ISV), sv. 24. ISBN 80-866-4239-9

docházelo k prohlubování hospodářského úpadku. Docházelo ale také ke vzniku společensky významných staveb, jako například postavení jaderných elektráren v Dukovanech a Jaslovských Bohunicích, bylo postaveno pražské metro, vznikaly domy kultury a došlo k rozsáhlé bytové výstavbě. Byl také nastaven výhodný systém přídavků. To vedlo k populační explozi. Část společnosti nebyla ochotna smířit se s podmínkami, které v republice panovaly. Nejvýznamnějším aktem disidentů bylo vydání Charty 77, kterou dali najevo nespokojenost s porušováním lidských práv a svobod. Aktérem Charty 77 byl i první prezident ČR Václav Havel.

Perestrojka měla systém změnit. Ale jako jediným možným řešením zlepšení špatné hospodářské situace se jevil přechod na tržní ekonomiku. První větší negativní reakce obyvatel se objevily v roce 1988 a vyvrcholily 17. listopadu 1989. Sametová revoluce, jak se o událostech roku 1989 hovoří dnes, znamenala změnu totalitního režimu na demokratický. Poté se společnost začala vypořádávat se starým režimem. Byl přijat zákon o restitucích, konaly se první „demokratické“ parlamentní volby. 1. ledna 1993 došlo k rozdělení Československa na dvě samostatné republiky. V čele ČR zůstal Václav Havel (byl v čele Československa již od skončení Sametové revoluce).

Od roku 1993 je již vývoj klidnější. Ve vládě se pravidelně střídají levicové strany s pravicovými. Každá změna politické strany sebou nesla a nese řadu reforem a změn. Významným pro ČR bylo vstoupení do NATO v roce 1999 a poté vstup do Evropské unie 1. května 2004.

Všechny tyto události měly vliv na obyvatelstvo a jeho demografické chování. Především faktory politické, ekonomické a válečné. Vliv na obyvatelstvo měl zajisté i rozvoj vědy, technologií, vzdělání, větší množství informací a lepší přístup k nim. Na to, jak se v tomto období měnily demografické ukazatele, se zaměřím v druhé, analytické části.

1.3 Rodina z pohledu psychologie, sociologie a demografie

Na rodinu může být nahlíženo z mnoha pohledů, a to například z pohledu biologického, demografického, politického a sociálního. Nemalý význam má také rodina z pohledu psychologie a sociologie.

Z psychologicko-sociologického pohledu je rodina základní skupinou, ve které se od počátku života jedince utváří jeho osobnost, utváří se jeho mezilidské vztahy, a ve které se jedinec učí komunikovat. V rodině existuje celá řada vztahů, rolí, hodnot, pravidel a norem. Rodina je z psychologického hlediska chápána i jako hlavní kámen sociální struktury a jako ekonomická složka s hlavními úkoly reprodukce, výchovy a socializace dětí a jejich zasvěcení do kultury. To vše z rodiny dělá nejen společenskou skupinu, ale také instituci.²⁹

Rozlišujeme několik typů rodin. Na třídění můžeme nahlížet z několika směrů, například podle toho, jsou-li muž a žena oddáni, mají-li děti, atd. Pro účely práce je nejvhodnější vzít typy rodiny podle demografického třídění. Rodinu z toho pohledu chápeme na základě procesů demografické reprodukce.

Typy rodiny můžeme rozčlenit takto:³⁰

- a. Rodina biologická – tvoří ji matka, otec a jejich děti.
- b. Statistická rodina (též rodina censová) – pojem používaný pro účely statistického sledování, tvoří ji všichni členové domácnosti, kteří jsou nějak příbuzní.
- c. Rodina úplná – rodina s oběma rodiči.
- d. Rodina neúplná – o neúplné rodině hovoříme v případě, že v ní nežijí oba rodiče (rozvod, smrt, odloučení, svobodná matka).
- e. Rodina bezdětná – tímto pojmem jsou nazýváni manželé, kteří nemají potomky.
- f. Nesezdané soužití – pojem používaný v demografii pro páry, které spolu žijí, ale nejsou ve svazku manželském. Páry v nesezdaném soužití mohou mít děti, je to v dnešní době velice rozšířená forma soužití.
- g. Rodina úzká – rodinné jádro, označuje dvougenerační rodinu, za rodinu úzkou můžeme též označit rodinu biologickou.

²⁹ HAVLÍK, R., KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007, 174 s., s. 67. ISBN 978-80-7367-327-7

³⁰ PAVLÍK, Z., KALIBOVÁ, K. *Mnohojazyčný demografický slovník*, 2. vyd. Praha: Česká demografická společnost, 2005, 182 s. ISBN 80-239-4864-4

- h. Rodina rozšířená – zahrnuje více generací, rodinu hlavní a vedlejší, rozšířit rodinu můžeme jak vertikálně (generačně, např. generace prarodičů, rodičů a dětí), nebo horizontálně (potom se jedná o rodinu složenou).
- i. Vícegenerační rodina – typ rozšířené rodiny.

Podle Ireny Sobotkové³¹ můžeme rodinu chápat jako systém. Systém pak definuje jako soubor částí a vztahů mezi nimi. Systémový pohled na rodinu vysvětluje rodinu jako systém, který je spojen zvláštními pouty, která integrují jeho části v jeden celek. Rodinné systémy můžeme označit na organizačně složité, otevřené, adaptabilní, informativní (neustálá informační výměna). Rodinné systémy se skládají ze subsystémů – manželský, sourozenecký a subsystém mezi rodiči a dětmi.

Rodina má podle L. Hintause³² své životní fáze. Jsou to:

- Fáze vzájemného poznávání – fáze, která nastává po uzavření manželství, začínají se ve větší míře projevovat všechny stránky partnera (jak pozitivní, tak negativní). Významnou roli v této fázi hraje komunikace mezi partnery, důvěra a solidarita. Pro tuto fázi je důležité vyřešit vztahy s rodičovskou generací.
- Fáze úplné rodiny – souvisí s narozením potomka. Tato fáze je velkou „zatěžkavací zkouškou“ manželů. Mohou se vyskytnout spory ohledně výchovy, ekonomické problémy, problémy se žárlivostí (otce na dítě, matky na dítě), ale i malicherné spory.
- Fáze opuštěného hnízda – fáze rodiny, kdy děti dospějí a opouštějí domov a rodiče zůstávají opět sami. Rodiče, kteří mají více dětí, snášejí tuto fázi lépe.
- Fáze stáří a životního osíření – konečná fáze manželství, fáze vzpomínání. Těžko se hledá nějaký cíl do budoucna, ale vzpomínky na mládí utužují vztah s vnoučaty. Těžkou životní zkouškou je v tomto období nevyhnutelná smrt partnera, která může vést k pocitu osamělosti a opuštěnosti (pokud se o svého „starého“ příbuzného nestarají či nezajímají mladší generace).

³¹ SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001, 173 s. ISBN 80-717-8559-8.

³² HINTNAUS, L. *Člověk a rodina - smysl a funkce rodiny: (anatomie, fyziologie a patologie lidské rodiny)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 1998, 79 s., s. 21-24. ISBN 80-704-0315-2

Rodina má na život jedince velký vliv. Rodina je součástí společnosti. Společensky jsou na rodinu kladeny velmi vysoké nároky. Je proto důležité, aby vykonávala své funkce co nejlépe. Rodina má několik funkcí a všechny jsou propojeny a jsou velice významné pro socializaci jedinců. Funkce se vyvíjejí a mění v souvislosti s průběhem života rodiny a vývojem společnosti. Hlavními funkcemi rodiny jsou funkce biologická a reprodukční, emocionální funkce a tvorba domova, ekonomická a socializační a výchovná. V následujících odstavcích budou jednotlivé funkce popsány.³³

Funkce biologická a reprodukční byla dříve, mimo jiné, spojena také se sexualitou. Manželství bylo jedinou zákonnou institucí, kde bylo možné vykonávat sexuální potřeby. Dalším úkolem této funkce je část reprodukční. V dnešní době se tato funkce již se sexualitou příliš nespojuje, a to díky antikoncepci.

Mezi nejdůležitější funkce rodiny dnes řadíme funkci emocionální. Manželství dnes vzniká na základě emocí, sympatií a lásky, a ne jako dříve, kdy hlavním smyslem manželství bylo zajistit dobrou ekonomickou situaci a místo pro přežití. S touto funkcí také souvisí funkce vytváření domova, který je oddělen od veřejného prostředí a je tak pro jedince místem, kde nalézá soukromí, klid a pohodu.

Velice významnou a důležitou funkcí, která ale v posledních obdobích ztrácí post nejdůležitější funkce, je funkce ekonomická. V rodině vždy docházelo k dělbě práce v souvislosti se zajištěním domácnosti. Jak se společnost vyvíjela, měnila se i forma dělby práce. Z hospodářů se stali dělníci či zaměstnanci, živitelé rodiny nejsou již přirozenou hlavou rodiny. Z hospodyněk se staly ženy v domácnosti, nebo vykonávají druhořadou práci. To ve středních vrstvách vyvrcholilo hnutím za emancipaci žen, tedy rovnoprávností s muži ve všech oblastech, kterým dominovalo hlavně vzdělávání a zaměstnávání. Nyní se většina ekonomických aktivit odehrává mimo rodinu samotnou. Rodina v ekonomické sféře zaujala roli konzumenta, ne producenta.

Z psychologicko-sociologického hlediska je ale nejvýznamnější funkce socializační. Se socializační funkcí je spojena socializace, výchova a vzdělávání jedince. V každé rodině s dětmi existuje do určitého věku dítěte jeho závislost na rodičích. Proto je důležité, aby v tu dobu rodiče měli dobrý vzájemný vztah. Negativní vztahy rodičů kazí socializační proces dítěte. Každé dítě má nárok na to, aby mu rodiče zajistili základní výživu,

³³ HAVLÍK, R., KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007, 174 s., s. 68-75. ISBN 978-80-7367-327-7

ošacení, bydlení, zdravotní péči a přístup ke vzdělání. V socializačním procesu hraje významnou roli také škola a vrstevníci jedince.

Všechna tato fakta naznačují, jak je rodina pro společnost důležitá. Co by z nás bylo nebýt rodiny? Nejspíše kopa asociálních jedinců, kteří by nevěděli, jak to na světě chodí, neuměli by si poradit v nejrůznějších situacích, neuměli by se chovat. Lidé by si měli vážit svých rodin, protože nebýt jich, nebyli bychom tu ani my.

ANALYTICKÁ ČÁST

2 Změny rodinného chování obyvatel ČR před a po roce 1989

V analytické části se zaměřím na vývoj porodnosti, sňatečnosti, rozvodovosti a potratovosti obyvatel ČR. Porovnána budou data získaná z Českého statistického úřadu. Pro práci jsem vybrala data od roku 1945, tj. období po druhé světové válce, která jistě ovlivnila demografické chování české populace (ale i celosvětové), až po současnost, a to konkrétně do roku 2010 (poslední dostupná data).

Při výběru dat jsem se rozhodovala, jak velký časový úsek před rokem 1989 do práce zahrnout, jelikož zkoumám změny před rokem a po roce 1989. Po roce 1989 máme data dostupná od roku 1990 až po rok 2010, což jsou informace za 20 let. Před rokem 1989 lze využít údaje od počátku sbírání demografických dat. Pro data od roku 1945 jsem se rozhodla proto, že v tomto období došlo k několika zajímavým změnám a výkyvům, kterými se budu zabývat v jednotlivých podkapitolách.

Období jsem pro některé z grafů, z důvodu lepšího znázornění, rozdělila na tři části. První část je pak tvořena údaji za období 1945 až 1967, druhá část zahrnuje roky 1968 až 1989, třetí část se skládá z informací za roky 1990 až 2010. Naopak některé údaje mi přišlo vhodnější vyobrazit v jednom grafu za celé období.

2.1 Vývoj porodnosti

Porodnost je ovlivňována mnoha faktory. Lidé dnes mají daleko lepší možnosti a prostředky (např. antikoncepce), díky kterým se mohou rozhodnout, kdy si pořídí děti. Někteří nechávají příchod dítěte na svět náhodě. Ti, co plánují, kdy si dítě pořídí, se jistojistě nejvíce rozhodují na základě svých hodnotových preferencí a své ekonomické situace. Na jedné straně větší přístup ke vzdělání, možnost budování dobře placeného místa, kariéra, možnost svobodně kdykoli a kamkoli vycestovat, nižší vážnost manželství, na druhé straně neustále se zvyšující ceny potravin, bydlení, změny v sociálním systému – to jsou určitě faktory ke zvážení. Porodnost také ovlivňuje věková struktura obyvatelstva a propopulační opatření.

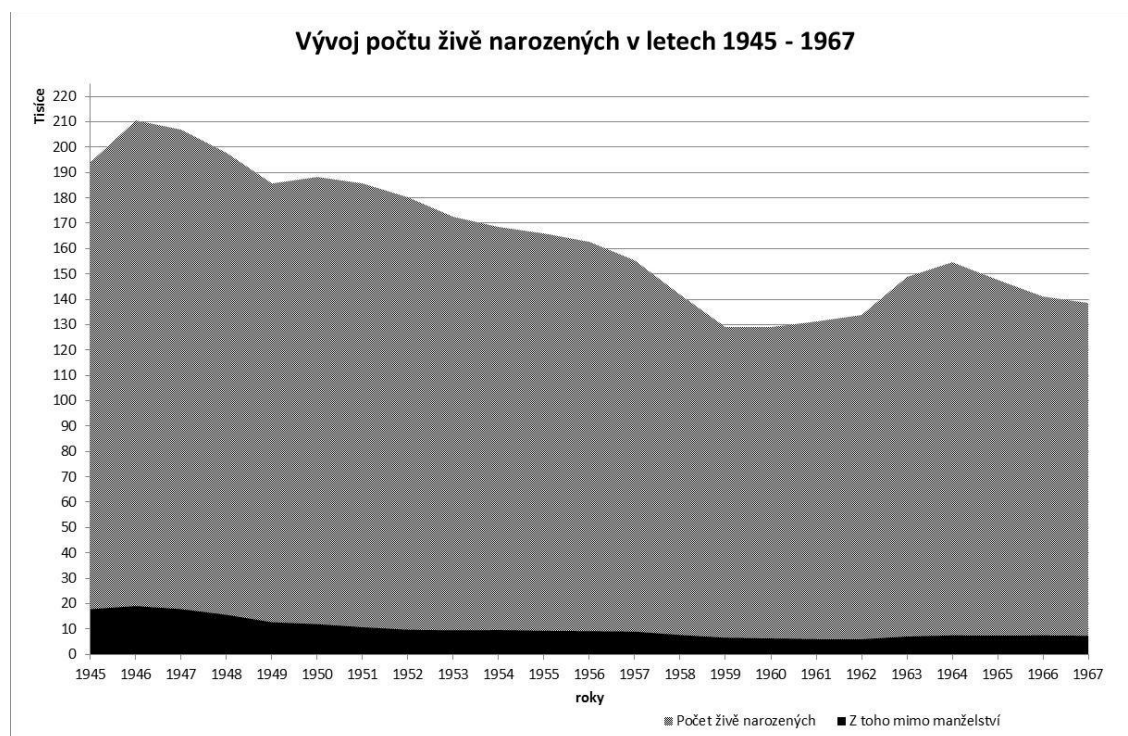
V následujících tabulkách a grafech s počty živě narozených a s počty narozených mimo manželství uvidíme vývoj od roku 1945 až do roku 2010.

Tabulka 1: Narození živě a mimo manželství 1945 - 1967

Rok	Narození		Rok	Narození	
	živě	mimo manželství		živě	mimo manželství
1945	194 182	17 836	1957	155 429	8 979
1946	210 454	19 079	1958	141 762	7 648
1947	206 745	17 839	1959	128 982	6 583
1948	197 837	15 601	1960	128 879	6 306
1949	185 484	12 666	1961	131 019	6 013
1950	188 341	11 923	1962	133 557	5 975
1951	185 570	10 714	1963	148 840	7 047
1952	180 143	9 733	1964	154 420	7 484
1953	172 547	9 485	1965	147 438	7 396
1954	168 402	9 595	1966	141 162	7 500
1955	165 874	9 308	1967	138 448	7 324
1956	162 509	9 164			

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Graf 1: Vývoj počtu živě narozených v letech 1945 – 1967

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

V období od roku 1945 do roku 1967 byl počet živě narozených nejvyšší v roce 1946, kdy se narodilo 210 454 dětí. Tento počet živě narozených dětí je posledním takto vysokým číslem, až do roku 2010 nebyl překonán. V období po druhé světové válce byly počty porodů nejvyšší. Hovoříme o takzvaných kompenzačních porodech. Od roku 1967 se rodí stále méně dětí. Je však zajímavé, že ač je toto číslo nejvyšší v poválečné době, tak počty živě narozených v ČR za druhé světové války byly ještě vyšší. Většina dětí se pak narodila manželským párům. Je patrné, že v tomto období se snižujícími se počty živě narozených, se snižuje počet narozených dětí mimo manželství a naopak. Z toho vyplývá, že pro obyvatele bylo důležité, aby se dítě narodilo v manželství – jak z ekonomického, tak z morálního hlediska. Mimo manželství se v tomto období narodilo průměrně 6 % dětí. Nejméně dětí se pak narodilo v roce 1960 – dva roky od přijetí tzv. potratového zákona (Zákon o umělém přerušení těhotenství č. 68/1957 Sb.).

Tabulka 2: Narození živě a mimo manželství 1968 – 1989

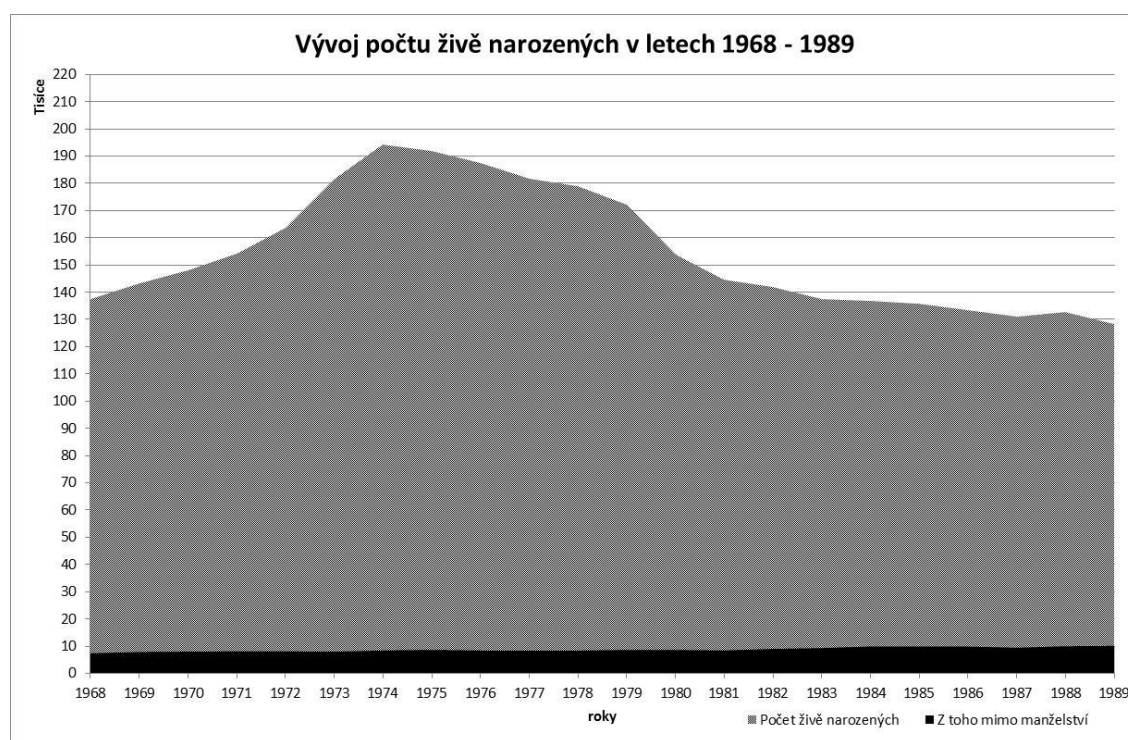
Rok	Narození		Rok	Narození	
	živě	mimo manželství		živě	mimo manželství
1968	137 437	7 413	1979	172 112	8 659
1969	143 165	7 880	1980	153 801	8 640
1970	147 865	8 023	1981	144 438	8 443
1971	154 180	8 112	1982	141 738	9 036
1972	163 661	8 125	1983	137 431	9 327
1973	181 750	8 004	1984	136 941	9 918
1974	194 215	8 437	1985	135 881	9 894
1975	191 776	8 677	1986	133 356	9 892
1976	187 378	8 410	1987	130 921	9 466
1977	181 763	8 351	1988	132 667	10 014
1978	178 901	8 399	1989	128 356	10 141

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Rokem „živě narozených“ po roce 1968 se stal rok 1974 s celkovým počtem 194 215 novorozenců. Stalo se tak díky Husákovým propopulačním opatřením, proto jsou narození v 70. letech označováni jako Husákovy děti. Novomanželům byly poskytovány výhodné půjčky a bylo zajišťováno nové bydlení pro rodiny s malými dětmi. Chtěný „baby boom“ byl ovlivněn mimo jiné komunistickým režimem i tím, že

lidé měli menší možnosti sebeuplatnění (cestování bylo omezené, pracovní uplatnění v cizině bylo možné jen ve východním bloku). Státní pokladna nebyla bezedná a počet narozených se začal opět snižovat poté, co koncem 70. let došlo k omezení podpory rodin. Nemalý vliv na takto vysokou porodnost kolem roku 1970 mělo dospívání silných poválečných ročníků, které zakládaly své rodiny. A stále platilo, že se většina dětí rodila v manželství. V 80. letech se počet narozených dětí stále snižuje, ale ne rychlým tempem, nedošlo k žádným výrazným skokům, vývoj byl ustálený. Nejméně dětí se pak narodilo v revolučním roce 1989. Narodilo se jen 128 356 dětí. V tomto období klesl podíl dětí, které se narodily mimo manželství. Průměrně se narodilo 5,8 % nemanželských dětí.

Graf 2: Vývoj počtu živě narozených 1968 – 1989

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Obrovský zlom v porodnosti nastal po roce 1989, po Sametové revoluci. Změna režimu umožnila mladým lidem větší seberealizaci, demokracie otevřela nové možnosti. Proto namísto toho, aby se opakoval baby boom silných ročníků ze 70. let, které se dostaly do reprodukčního věku, nastal prudký pokles porodnosti. Nejvíce dětí se po roce 1989 narodilo v roce 1990, a to celkem 130 564. Ve srovnání s předešlými roky je toto číslo

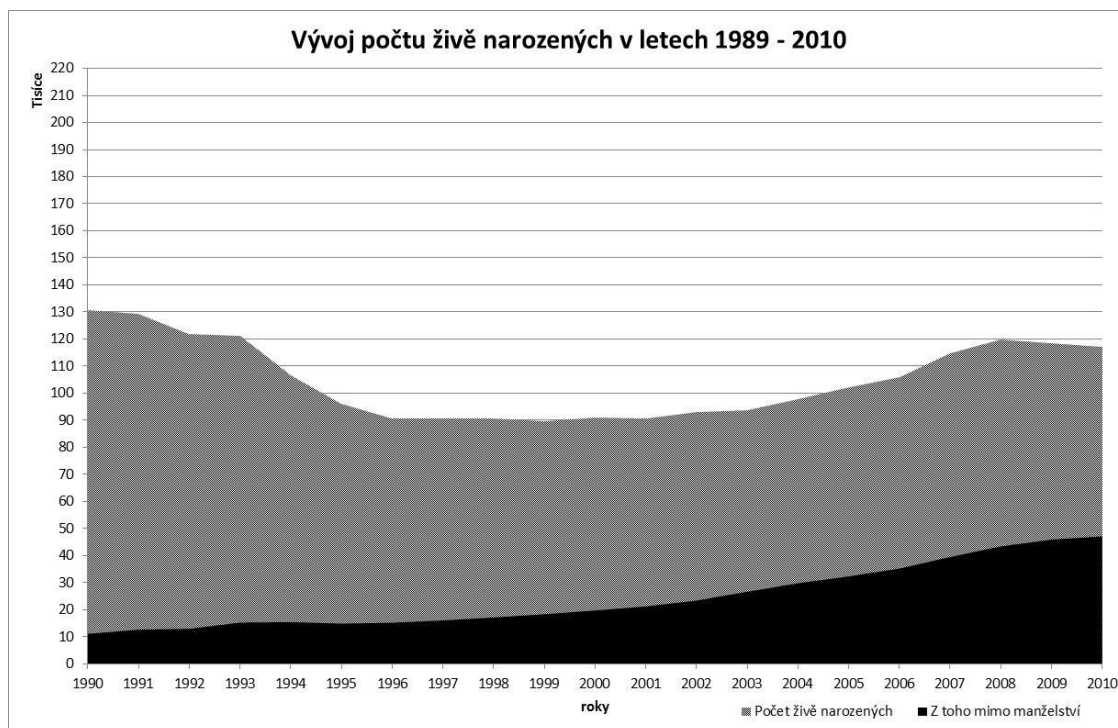
malé, srovnáme-li ho s rokem 1946 (210 454 živě narozených), zjistíme, že porodnost poklesla téměř o polovinu. Krizovým rokem v počtu narozených dětí byl rok 1999, kdy počet narozených dětí klesl pod hranici 90 000 – narodilo se pouze 89 471 dětí, což je nejmenší číslo v celé naší novodobé historii. V této době (1997 – 1998) probíhala v ČR první větší ekonomická krize po roce 1989 související se změnou ekonomického systému, to vedlo ke snižování mezd a platů. Poté se začal počet dětí opět zvyšovat – na svět přicházely děti silnějších ročníků, které odložily zakládání rodin do pozdějšího věku. 23,4 % - to je průměrné procento dětí, které se narodily mimo manželství. Toto procento je však sníženo nižším počtem narozených mimo manželství v 90. letech. V roce 2010 se narodilo 40,3 % (47 164) dětí mimo manželství, v manželství se tedy narodilo pouze 59,7 % (69 989) dětí. V těchto letech se také ukázalo, že propopulační opatření mají vliv převážně na sociálně slabší obyvatelstvo (došlo k mnohým změnám ve státní politice, změny v přídavech na děti, porodné už není pro všechny, atd.).

Tabulka 3: Narození živě a mimo manželství 1990 - 2010

Rok	Narození		Rok	Narození	
	živě	mimo manželství		živě	mimo manželství
1990	130 564	11 167	2001	90 715	21 276
1991	129 354	12 703	2002	92 786	23 459
1992	121 705	13 008	2003	93 685	26 713
1993	121 025	15 323	2004	97 664	29 839
1994	106 579	15 507	2005	102 211	32 409
1995	96 097	14 947	2006	105 831	35 259
1996	90 446	15 288	2007	114 632	39 537
1997	90 657	16 125	2008	119 570	43 457
1998	90 535	17 209	2009	118 348	45 954
1999	89 471	18 426	2010	117 153	47 164
2000	90 910	19 792			

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

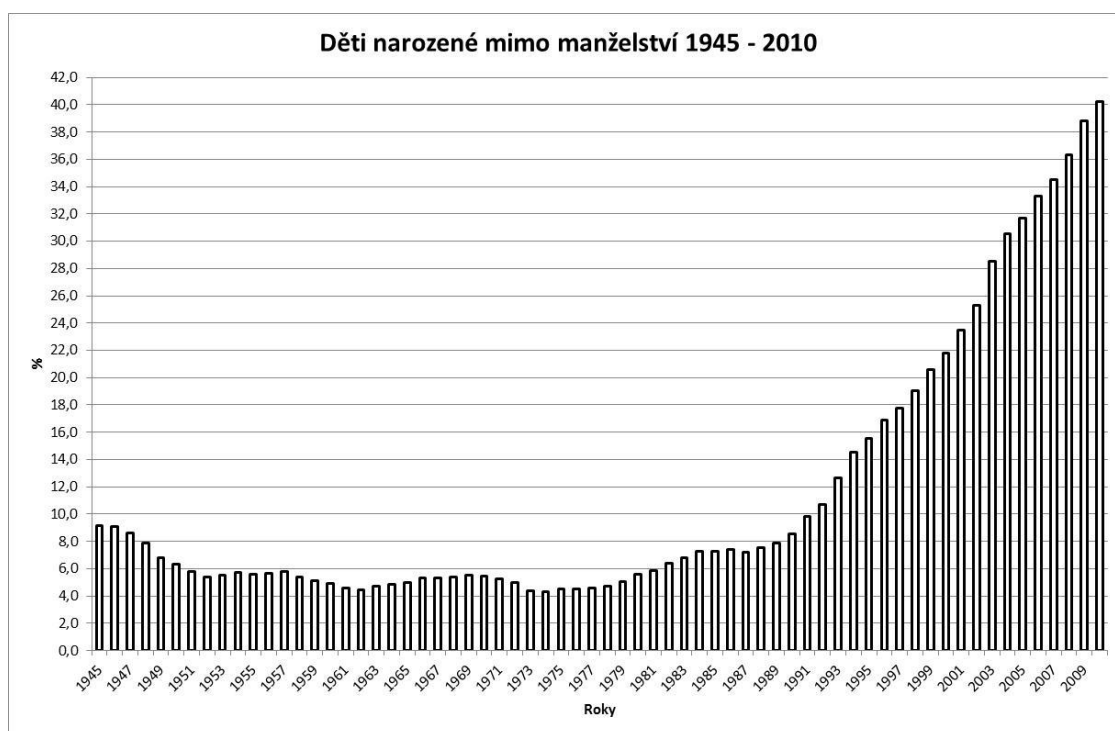
Graf 3: Vývoj počtu živě narozených 1989 – 2010

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Graf č. 4 ukazuje, jak se procentuálně vyvíjel počet dětí narozených mimo manželství za celé sledované období, tj. od roku 1945 do roku 2010. Nejmenší procento dětí narozených mimo manželství bylo v roce 1974, tedy v roce, kdy se narodilo nejvíce dětí, z celkového počtu narozených dětí se mimo manželství narodily pouze 4,3 % dětí. To ukazuje, že v tomto roce měla příznivý vliv vydaná propopulační opatření. Naopak největší počet dětí narozených mimo manželství byl zaznamenán v roce 2010. V tomto roce se celkem mimo manželství narodilo 40,3 % dětí. Ukazuje se tak, že s postupem času lidé stále méně uznávají kult manželství, mnohem častěji žijí tzv. na hromádce, jako druh a družka s dítětem.

Graf 4: Vývoj počtu dětí narozených mimo manželství

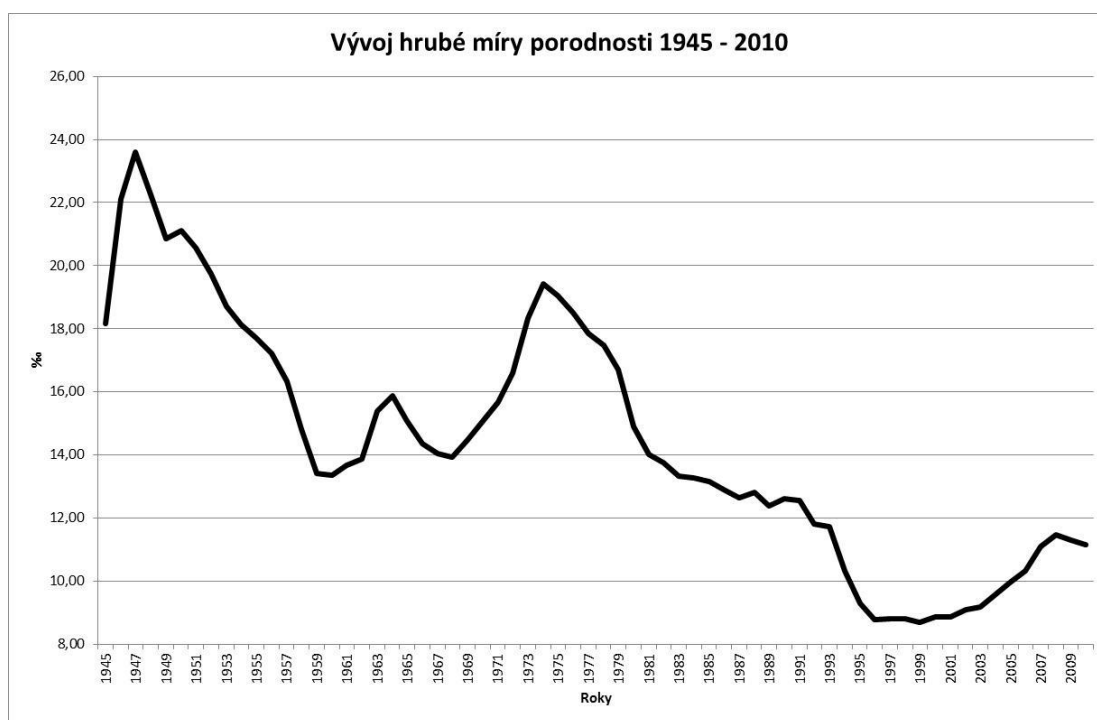

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Základním demografickým ukazatelem v oblasti porodnosti je hrubá míra porodnosti, která se vypočítává tak, že počet živě narozených dětí v daném roce vydělíme středním stavem obyvatelstva v tomtéž roce. Udává se na 1 000 obyvatel (to znamená, že daný podíl vynásobíme 1 000). Jednotkou je ‰. Hrubá míra porodnosti byla nejvyšší v roce 1947, kdy činila 23,59 ‰, naopak nejnižší hodnoty dosáhla v roce 1999 s hodnotou 8,70 ‰. Hrubá (obecná) míra porodnosti je ovlivněna věkovou strukturou žen v plodivém věku.

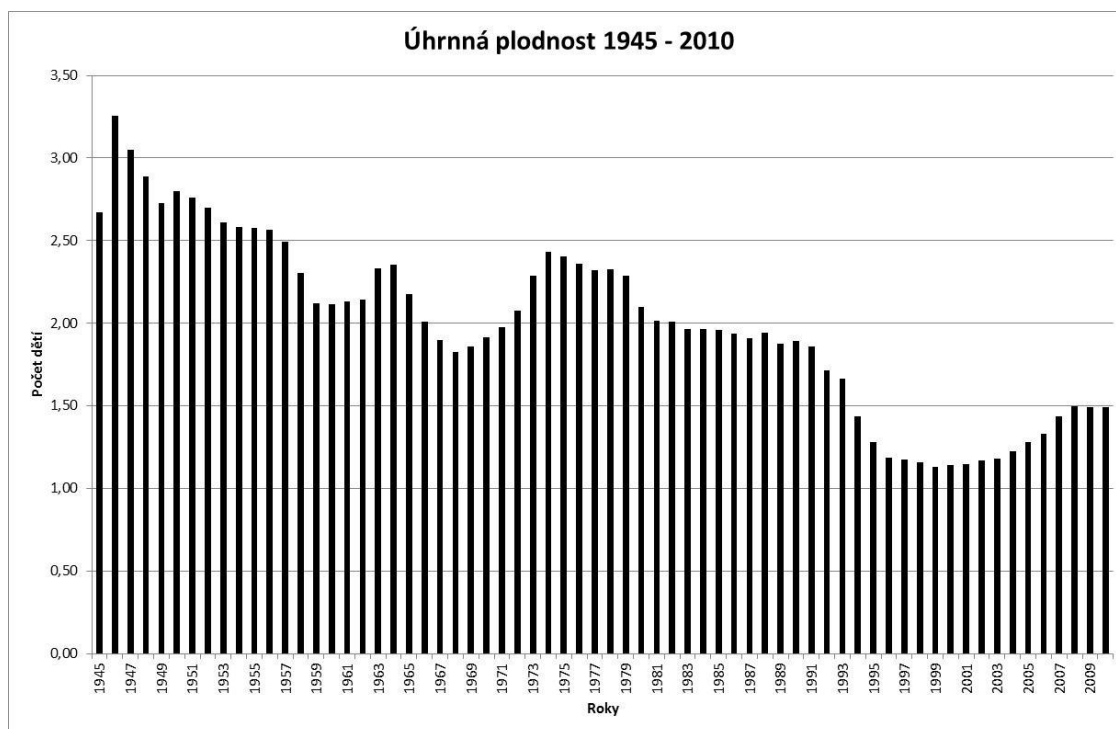
S porodností také souvisí pojem úhrnná plodnost. Označuje teoretický počet dětí, který by se narodil ženě v reprodukčním věku (15 – 49 let) za předpokladu, že by se po celou dobu jejího života nezměnily míry plodnosti. 2,1 dítěte na jednu ženu je počet, který by z dlouhodobého hlediska zajistil udržení počtu obyvatel v takové míře, aby nedocházelo k jeho vymírání. V České republice je úhrnná plodnost nižší již od roku 1980, kdy naposledy dosáhla hodnoty 2,1. V roce 1999 dosáhla úhrnná plodnost v České republice svého historického minima – 1,13. Maximální hodnotou je hodnota z roku 1946 – 3,25.

Graf 5: Vývoj hrubé míry porodnosti 1945 – 2010

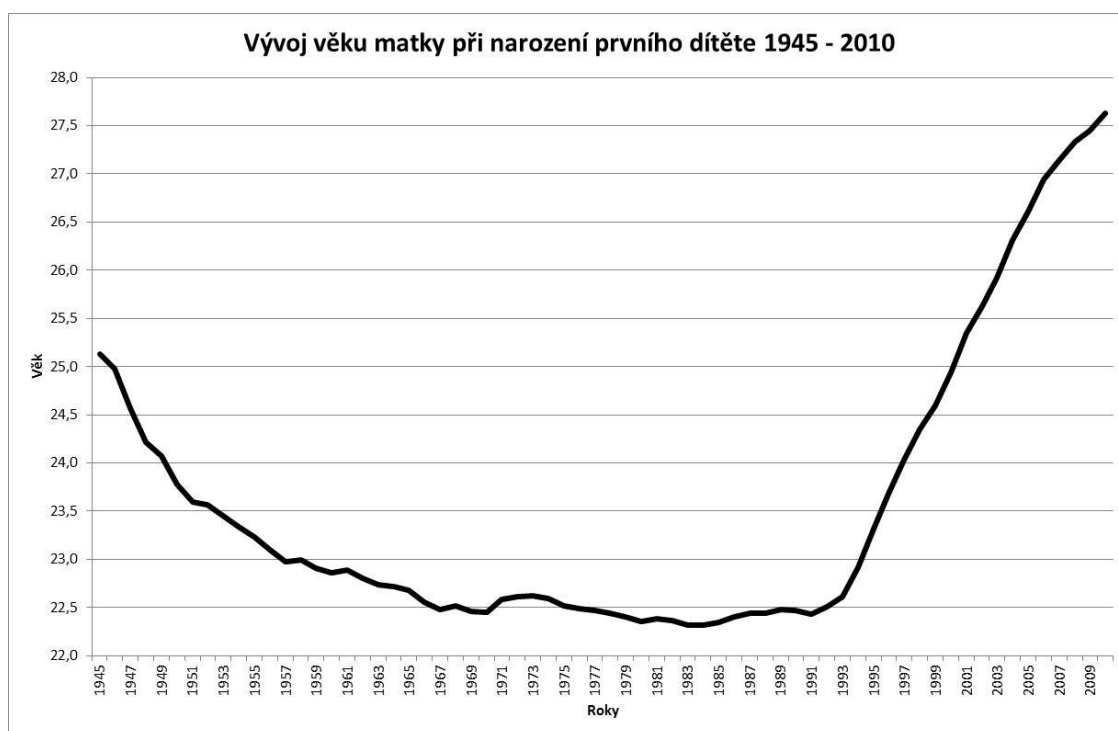
Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Graf 6: Vývoj úhrnné plodnosti 1945 – 2010

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Graf 7: Vývoj průměrného věku matky při narození prvního dítěte 1945 – 2010

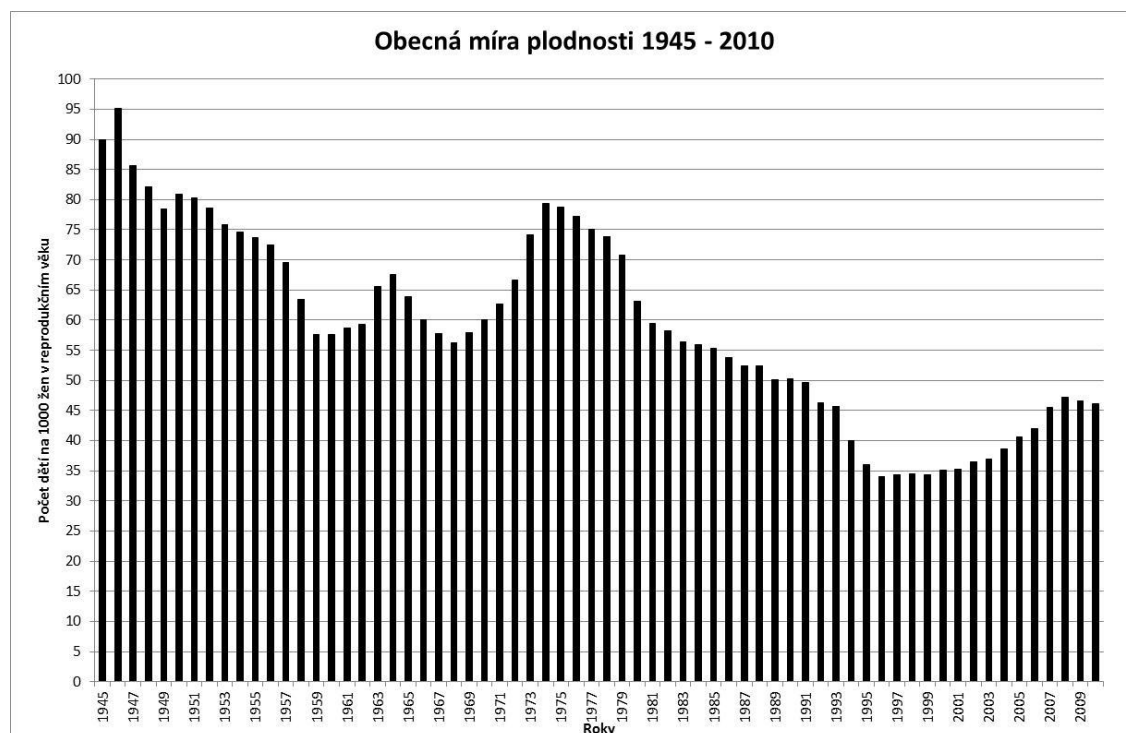
Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Na grafu č. 7 vidíme, jak prudce vstoupil průměrný věk matky při narození prvního dítěte. Dlouhou dobu se průměrný věk pohyboval kolem 22,5 roku matčina života. Po roce 1990, kdy došlo k odkladu zakládání rodiny do pozdějšího věku, se průměrný věk matky při narození prvního dítěte zvýšil až na 27,6 let v roce 2010. Ve srovnání s poválečným obdobím tento skok není tak markantní. V roce 1945 byl průměrný věk matky při narození prvního dítěte 25,1 let.

Můžeme také sledovat, jak se měnil počet živě narozených dětí na 1 000 žen v reprodukčním věku. Tomuto ukazateli se říká obecná míra plodnosti. Obecná míra plodnosti neřeší, zda se dítě narodilo v manželství, nebo mimo něj, ani věk matky. Maximální hodnotou za sledované období je 95 dětí na 1 000 žen v roce 1947, poté obecná míra plodnosti klesala. Vyšších hodnot nabývala v 70. letech, s maximem v roce 1974, kdy se na 1 000 žen v reprodukčním období narodilo 79 dětí. Poté až do roku 1999, kdy se takto narodilo pouze 34 dětí, docházelo ke snižování obecné míry plodnosti, poté došlo k mírnému nárůstu. V roce 2010 jsme zaznamenali hodnotu 46, což je oproti dvěma předešlým letům mírný propad. Průměrně se za 3 sledované úseky narodilo v průměru v letech 1945 až 1967 72 dětí na 1 000 žen v reprodukčním období,

v období od roku 1968 do roku 1989 63 dětí, a v období od roku 1990 do roku 2010 41 dětí.

Graf 8: Vývoj obecné míry plodnosti 1945 – 2010

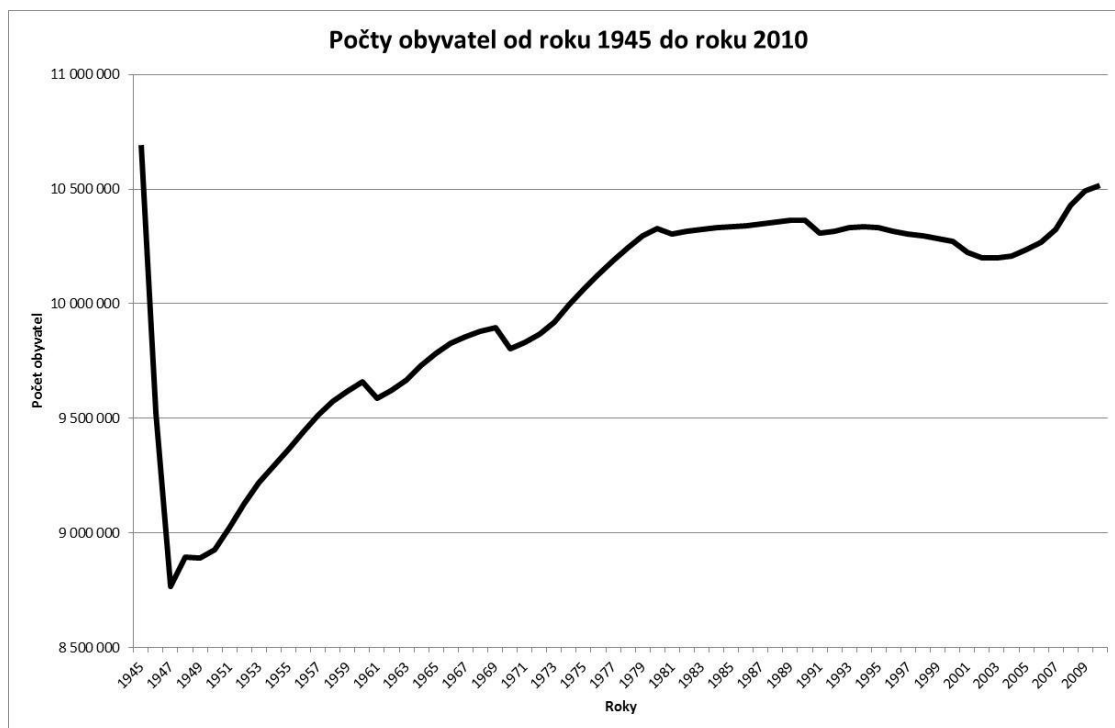

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Porodnost také ovlivňuje celkový stav obyvatelstva, není však jedinou složkou. Dalšími dvěma ovlivňujícími položkami jsou počty zemřelých a počty migrantů (emigranti, imigranti). Narozené děti tvoří přirozený přírůstek obyvatelstva. Podle počtu narozených a zemřelých se pak určuje, zda v daném roce nastal přirozený přírůstek nebo přirozený úbytek obyvatelstva. Nynějším trendem je přibývání obyvatelstva, ale je to hlavně díky nízké úmrtnosti (stárnutí populace) a díky pozitivní migraci.

V grafu č. 8 je znázorněn vývoj celkového počtu obyvatel České republiky za sledované období. Po druhé světové válce došlo k poklesu počtu obyvatel. Poté se počet obyvatel (s drobnými výkyvy) zvyšoval a od roku 1975 se pohybuje nad deseti milionovou hranicí. K 1. 7. 2010 žilo na území Čech, Moravy a Slezska 10 517 247 obyvatel.

Graf 9: Vývoj celkového počtu obyvatel 1945 – 2010

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

2.2 Vývoj potratovosti

Potrasy jsou faktorem, který ovlivňuje počty živě narozených. V samovolné podobě tu byly a budou vždy. Vývojem lékařství a jeho novodobých metod se začaly objevovat i potraty umělé, chtěné. Takovéto potraty mají své příznivce, ale i své odpůrce. V některých státech jsou potraty legální, v jiných ne.

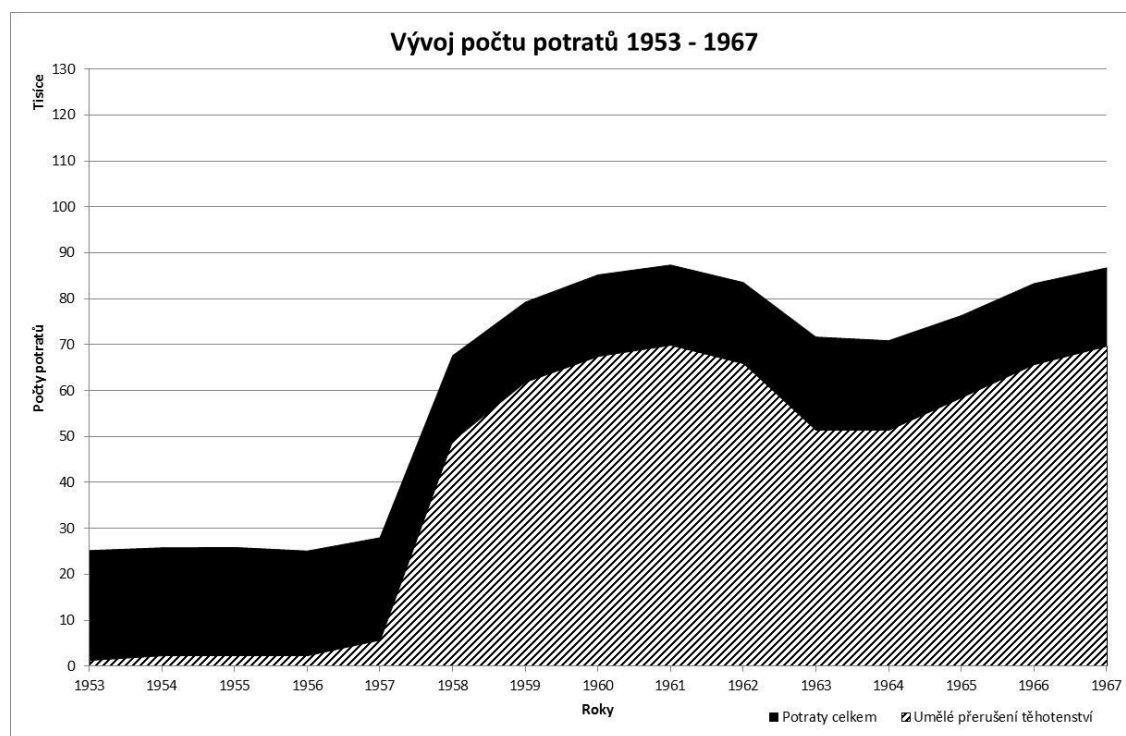
V České republice začal první zákon o umělém přerušení těhotenství platit až v roce 1958. Jednalo se o zákon s číslem 67/1957 Sb. O umělém přerušení těhotenství rozhodovala potratová komise. K novelizaci zákona došlo až v roce 1987 vyhláškou č. 66/1986 Sb. Vyhláška stanovila, že k potratu již není potřeba schválení potratovou komisí, stačí k němu jen svobodné rozhodnutí matky.

Údaje o potratech u nás sleduje a sbírá Ústav zdravotnických informací a statistiky České republiky (ÚZIS ČR). Údaje o potratech zveřejňuje Český statistický úřad, který má dostupná čísla o potratech od roku 1953.

V následujících grafech č. 10, č. 11 a č. 12 vidíme, jak se vyvíjel počet uskutečněných potratů po přijetí zákona o umělém přerušení těhotenství. Grafy vždy znázorňují

celkové množství potratů a množství umělých přerušení těhotenství z celkového množství potratů. V grafu č. 10 jsou údaje z období před přijetím tohoto zákona.

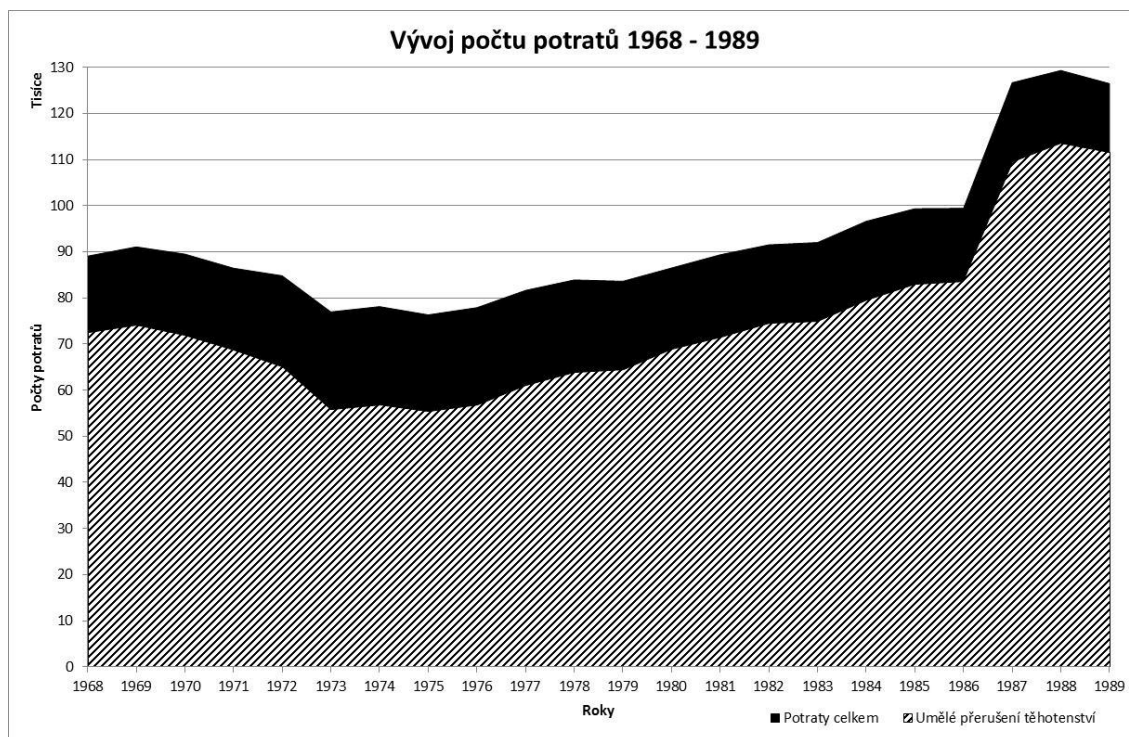
Graf 10: Vývoj počtu potratů a umělého přerušení těhotenství 1953 – 1967

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Z grafu č. 10 je patrné, že v 50. letech bylo mnoho potratů samovolných, nebo jinou formou než umělým přerušením těhotenství (uměle se přerušovala převážně jen těhotenství, která ohrožovala zdraví matky). Po přijetí potratového zákona došlo k rapidnímu nárůstu potratů a hlavně docházelo k velkému množství umělého přerušování těhotenství. Z původních 1 265 (5 %) uměle přerušovaných těhotenství bylo takto v roce 1957 přerušeno 5 742 (20,5 %) těhotenství a v roce 1958 již 49 035 (70,5 %). V roce 1961 bylo z celkového počtu potratů 80,2 % umělých. V rozmezí 70 % až 80,5 % z celkového množství potratů se pak umělé přerušování těhotenství pohybovalo až do roku 1967, kdy bylo uměle přerušeno 69 850 těhotenství.

Graf 11: Vývoj počtu potratů a umělého přerušení těhotenství 1967 – 1989

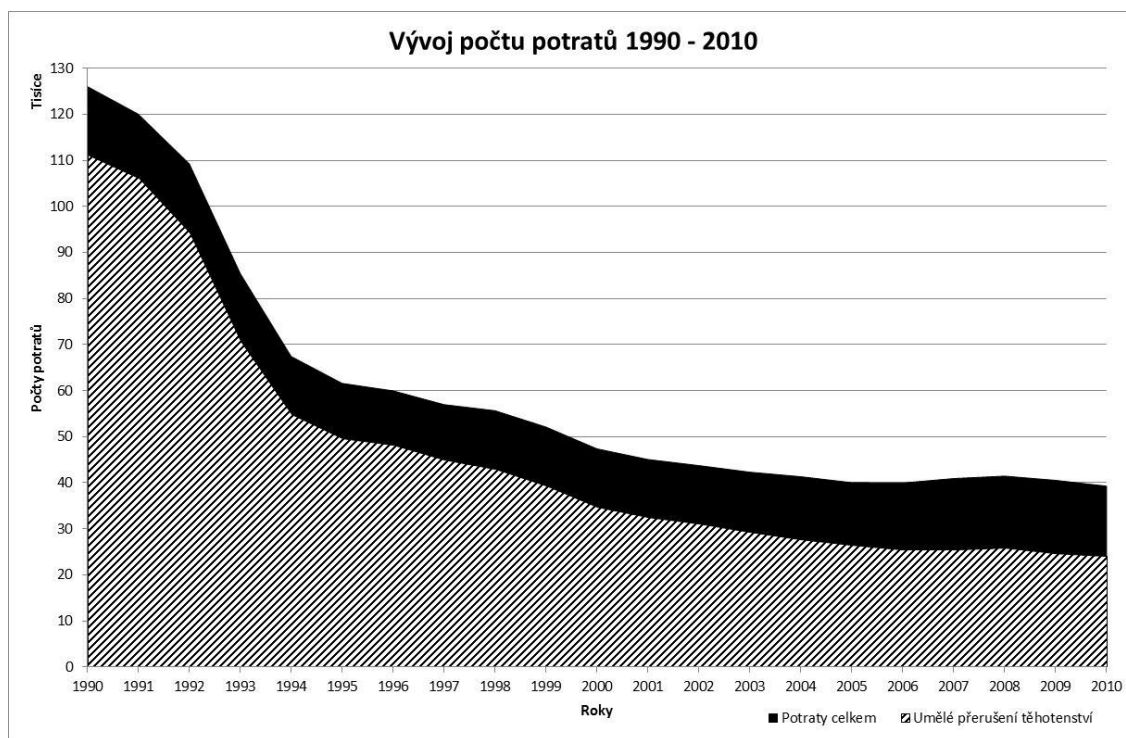
Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

V následujícím období se počet umělých přerušení těhotenství pohyboval na zhruba stejné úrovni jako koncem období předešlého. Počty umělých přerušení těhotenství se pohybovaly kolem 70 000 ročně, s výjimkou počátku 70. let, kdy vešla v platnost Husákova propopulační opatření. Obrovský skok nastal až v roce 1987, kdy bylo uměle přerušeno 109 626 těhotenství (86,5 % z celkového počtu potratů), v roce 1988 dokonce 113 730 těhotenství (87,9 % z celkového počtu potratů) a pozadu nezůstal ani rok 1989 s celkovým počtem 111 683 uměle přerušených těhotenství (88,3 % z celkového počtu potratů). V roce 1988 pak bylo celkově zaznamenáno nejvyšší číslo všech potratů, a to 129 349.

V posledním sledovaném období je patrné zlepšení potratové situace. Ač na začátku 90. let byla čísla velmi vysoká (celkem 126 055 potratů, z toho umělé přerušení těhotenství činilo 111 268, tj. 88,3 %), nikdy už nepřesáhla čísla z konce 80. let. Následný lepší přístup k antikoncepci zajistil, že počet potratů, hlavně tedy umělých přerušení těhotenství, klesá. Na počet samovolných potratů a potratů ze zdravotních důvodů má vliv zvyšující se věk matek. Z grafu č. 12 je patrné, jak poklesl počet

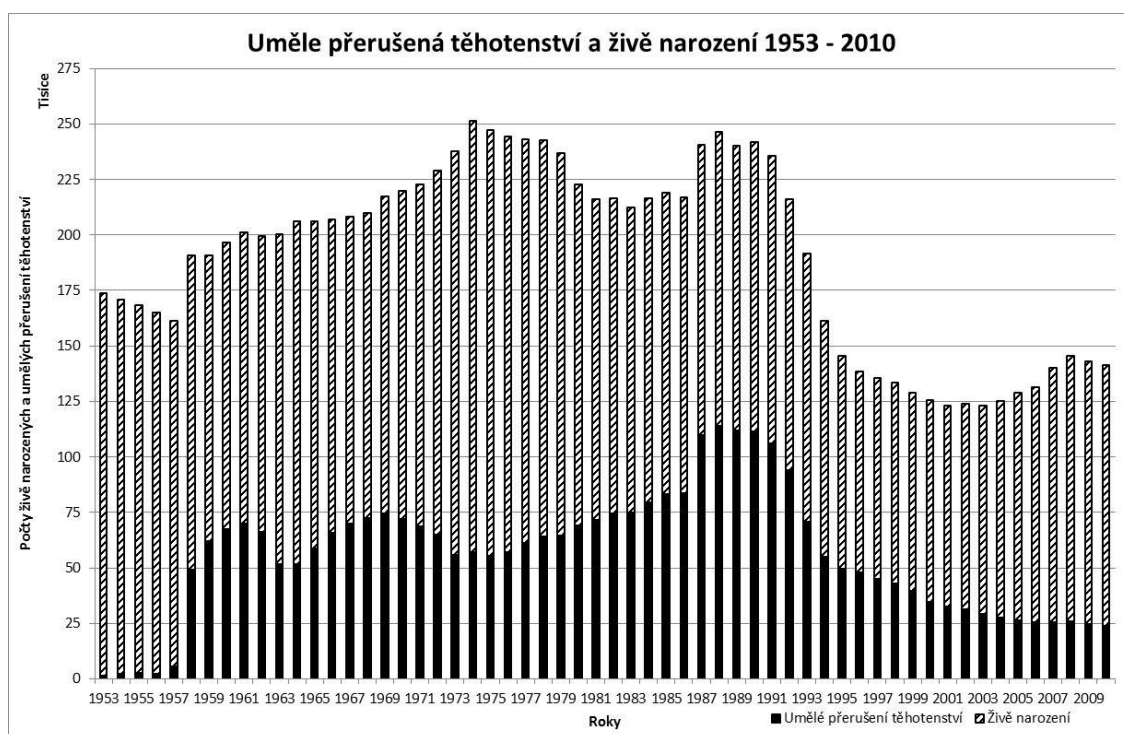
potratů. V roce 2010 došlo pouze (ve srovnání s předchozími obdobími) k 39 273 potratům, z toho bylo 23 998 umělých (61, 1 %).

Graf 12: Vývoj počtu potratů a umělého přerušení těhotenství 1990 – 2010

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Graf 13: Počty živě narozených v porovnání s počty uměle přerušných těhotenství

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Velice zajímavé je porovnání, které vidíme na grafu č. 13. Do grafu jsem vložila počty živě narozených a počty umělých přerušení těhotenství. Vidíme tedy, o kolik by byl počet narozených vyšší, kdyby nedocházelo k žádným uměle přerušným těhotenstvím. Potraty celkem v grafu zahrnuty nejsou, jelikož například počet samovolných potratů, i přesto, že dnes máme kvalitní péči lékařů, není příliš ovlivnitelný. Z grafu je vidět, že v letech 1987 – 1991 byly počty umělých přerušení těhotenství téměř stejné jako počty živě narozených.

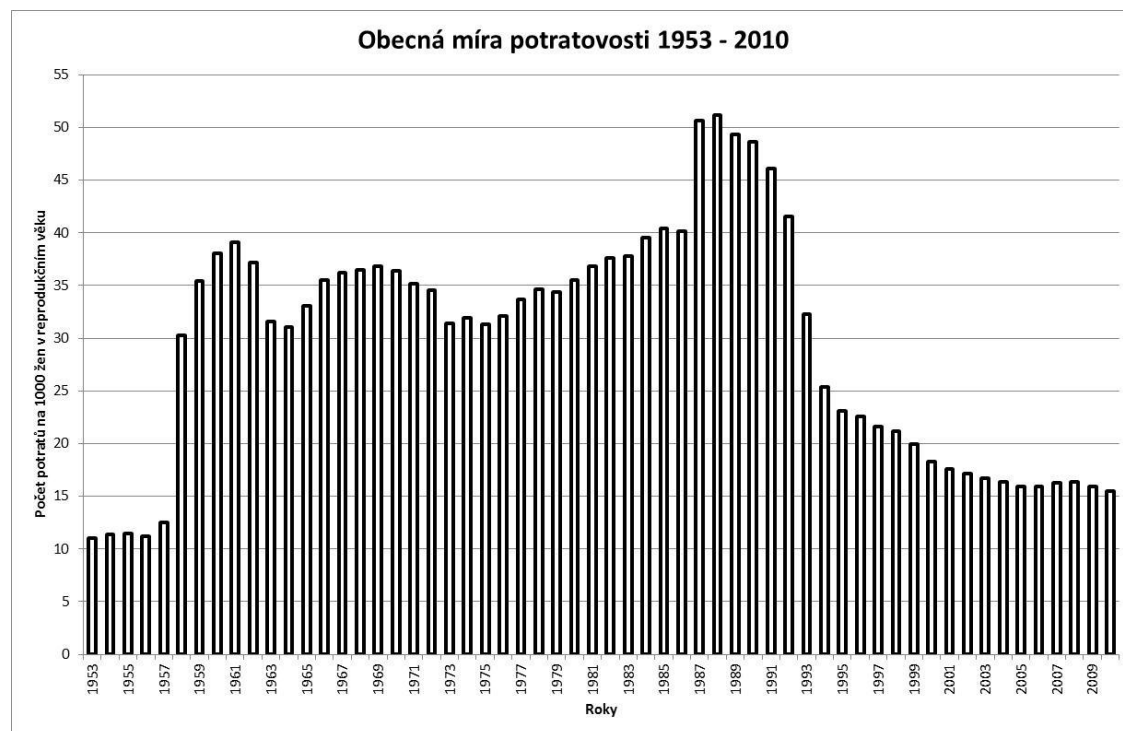
Vliv na takové množství potratů mělo odkládání zakládání rodin do pozdějšího věku, ale také nepokojná situace související se změnou režimu. Je těžké soudit, jestli je pro lidi a populaci lepší nebo horší, že má možnost umělého přerušení těhotenství. Pokud lidé, převážně tedy ženy, mají pádný důvod, který je vede k potratu – špatná zdravotní situace, existenční problémy spojené s nedostatkem financí, bydlením, znásilnění - potom je potrat asi vhodným řešením (vhodnější by ovšem bylo použití antikoncepce, která by zabránila samotnému těhotenství). V ostatních případech se jeví být potraty zbytečné – proč nepřivést na svět dítě, které je zdravé, jen proto, že chceme dostudovat, vybudovat si kariéru a cestovat? Potom už záleží pouze na vědomí a svědomí

jednotlivců, jestli se rozhodnou pro své pohodlí vůči založení rodiny a pro starosti a radosti s tím spojené.

Zajímavým ukazatelem v oblasti potratovosti je obecná míra potratovosti, která udává počet potratů na 1 000 žen v reprodukčním věku. Před přijetím potratového zákona připadalo na 1 000 žen v reprodukčním věku průměrně 11 potratů, poté se tento počet rapidně zvýšil, nejprve na 39 v roce 1961, poté až na téměř 51 potratů v období 1987 – 1988. Poté začal počet potratů klesat a v roce 2010 připadlo na 1 000 žen v reprodukčním věku 15 potratů.

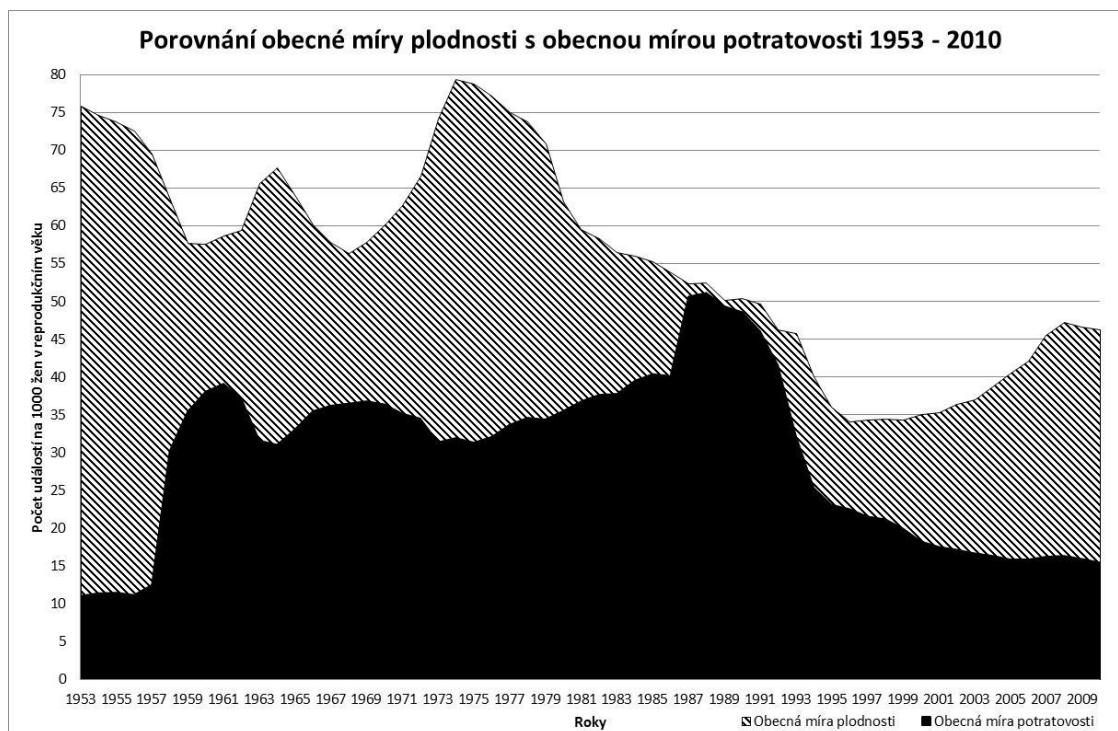
Pokud porovnáme obecnou míru plodnosti s obecnou mírou potratovosti, dostaneme pozoruhodné výsledky. Téměř v celém období převyšovala obecná míra plodnosti obecnou míru potratovosti. Velkou výjimku tvoří roky 1987 – 1990, kdy na 1 000 žen v reprodukčním věku připadal téměř stejný počet narozených dětí jako potratů. Například v letech 1989 a 1990 připadlo na 1 000 žen v reprodukčním věku 50 narozených dětí a 49 potratů. Poté opět začala převyšovat obecná míra plodnosti obecnou míru potratovosti. Porovnání vidíme na grafu č. 15.

Graf 14: Obecná míra potratovosti 1953 – 2010

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Graf 15: Porovnání obecné míry plodnosti s obecnou mírou potratovosti 1953 – 2010

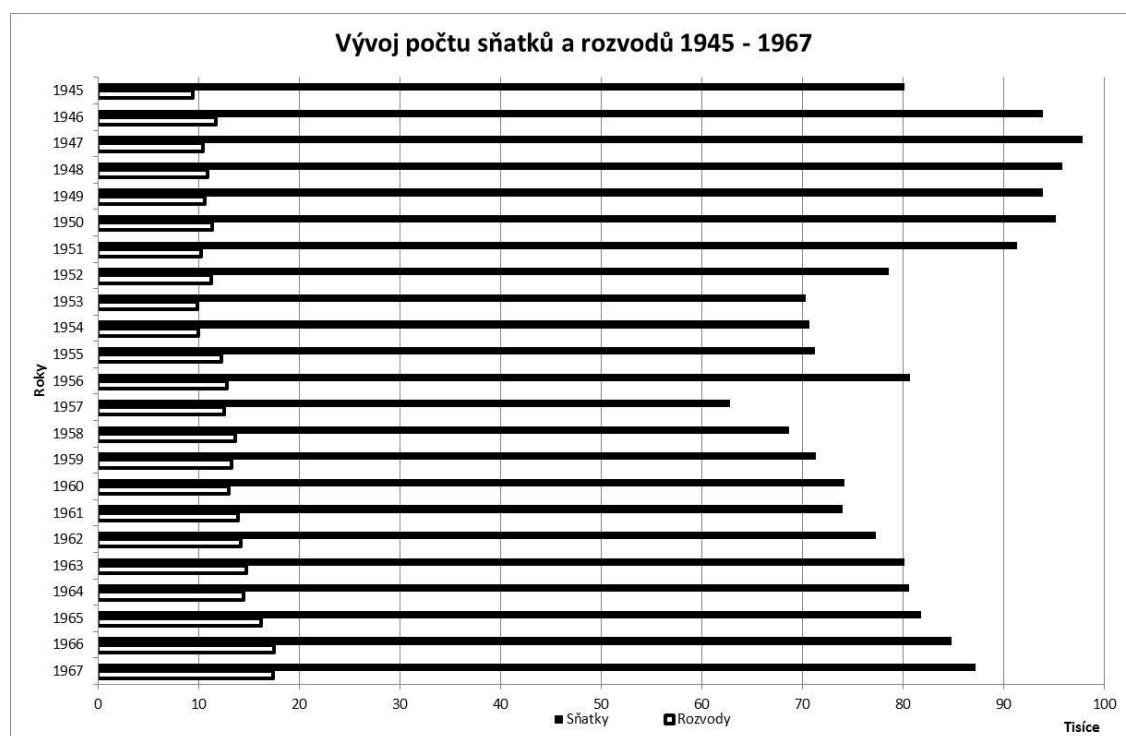
Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

2.3 Vývoj sňatečnosti a rozvodovosti

Další důležité položky, které ovlivňují rodinné chování, jsou sňatky a rozvody. Sňatek znamená spojení páru, muže a ženy, kteří do manželství vstupují většinou za účelem založení rodiny a z ekonomických důvodů. Rozvod je naopak ukončení manželského spojení a dochází k němu, když si páry v manželství přestávají rozumět. S vývojem sňatečnosti a rozvodovosti souvisí i vývoj porodnosti a potratovosti.

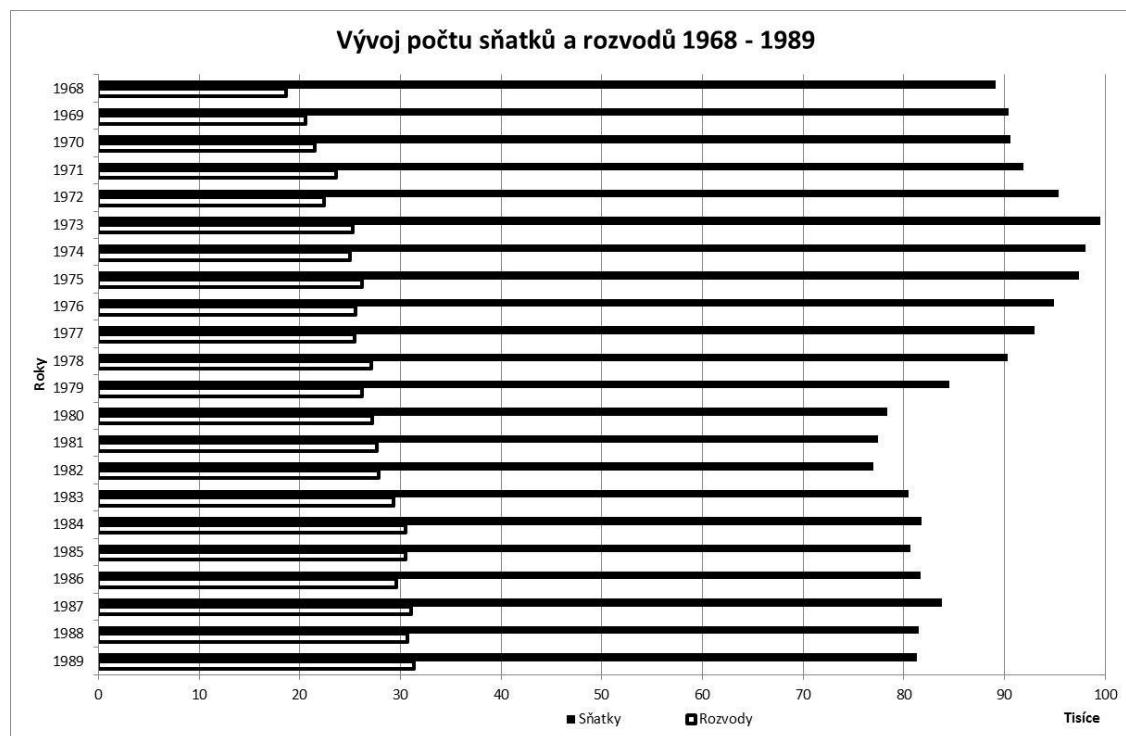
V období let 1945 – 1967 měly sňatky ve společnosti velkou váhu, společnost dbala na to, aby se děti rodily v manželství. Nejvíce sňatků bylo do roku 1967 uzavřeno v roce 1947, kdy do manželství vstoupilo 97 815 párů. Počet sňatků v tomto období (1945 – 1967) neklesl pod 62 760 - počet uzavřených sňatků v roce 1957. Rozvod v této době nebyl častým jevem, ale postupem času počet rozvodů stoupal. Nejméně rozvodů bylo provedeno v roce 1945, kdy bylo rozvedeno pouze 9 410 manželství. V roce 1967 již bylo rozvedeno celkem 17 352 párů – to je téměř jednou tolik ve srovnání s rokem 1945. Stále ale převažovaly, a to výrazně, sňatky nad rozvody – sňatků bylo v roce 1967 uzavřeno téměř o 80 000 více, než bylo provedeno rozvodů.

Graf 16: Vývoj počtu sňatků a rozvodů 1945 – 2010

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Graf 17: Vývoj počtu sňatků a rozvodů 1968 – 1989

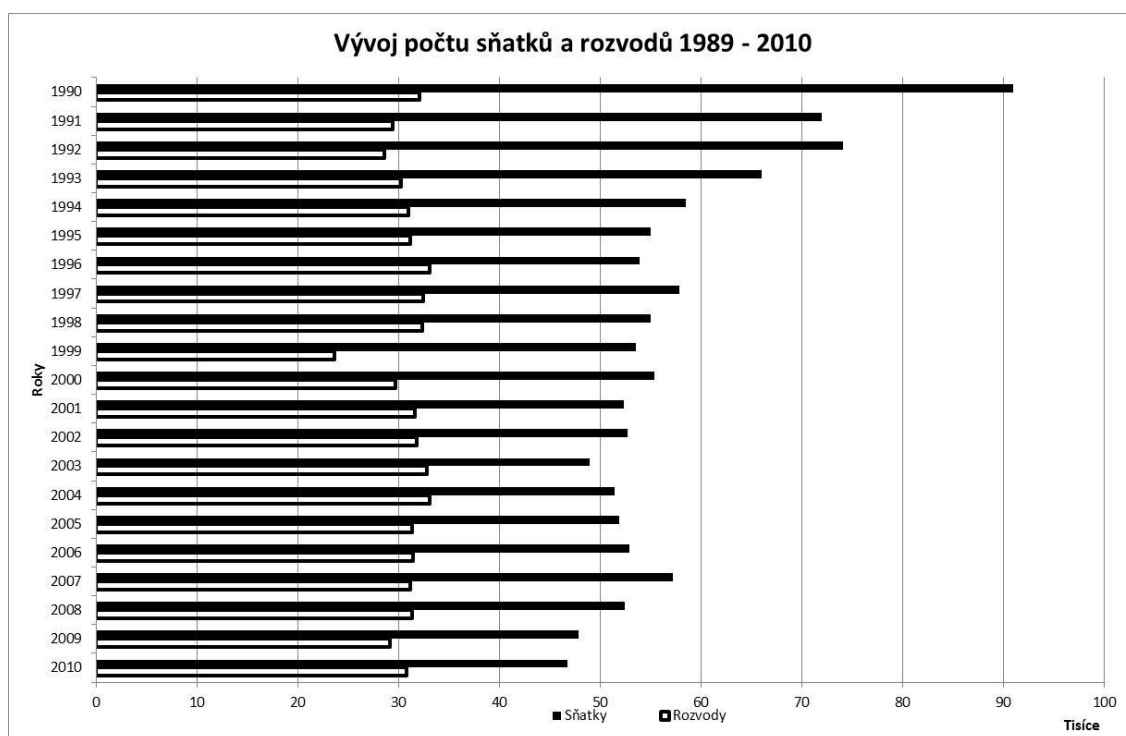

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Koncem 60. a počátkem 70. let bylo uzavřeno hodně sňatků. Maxima dosáhlo uzavírání sňatků v roce 1973, což se projevilo také v porodnosti (viz. podkapitola č. 2.1 Vývoj porodnosti). Vliv na vysoké počty uzavíraných sňatků měla již zmiňovaná propopulační opatření – výhodné půjčky pro novomanžele, nová bytová výstavba, mladé manželské páry měly snadnější přístup k bytům, apod. Nejmenší počet sňatků byl uzavřen v roce 1982, kdy bylo uzavřeno 76 978 sňatků, dalšími slabými roky byly 1980 a 1981, ale i s tímto výkyvem bylo oproti předešlému období uzavřeno více sňatků. Jinak se po celou dobu tohoto období počet uzavřených sňatků pohyboval v rozmezí od 80 000 do 100 000. Naopak rozvodovost téměř pravidelně stoupala a v roce 1989 bylo rozvedeno 31 376 manželských párů.

Velké změny jsou patrné až v období od roku 1990 do roku 2010. Rok 1990 je posledním rokem, kdy počet sňatků překročil hranici devadesáti tisíc uzavřených sňatků s celkovým počtem 90 953. Od roku 1990 počet sňatků klesá. Nejméně sňatků bylo uzavřeno v roce 2010, kdy do manželství vstoupilo pouze 46 746 párů. Manželství se pro lidi stalo méně atraktivní. Narození dítěte již není motivací pro uzavření manželství. Počty rozvodů naproti tomu příliš neklesaly, ale také se příliš nezvyšovaly. Počty rozvodů se v celém tomto období pohybovaly kolem 30 000 rozvodů ročně. Nejvíce rozvodů bylo uskutečněno v roce 1996, kdy se rozvedlo 33 113 manželství. Jediným výraznějším výkyvem v oblasti rozvodů byl rok 1999, kdy bylo zrušeno nejméně manželství, a to celkem 23 657. V roce 2010 činil rozdíl mezi uzavřenými sňatky a uskutečněnými rozvody pouze 15 963 ve prospěch sňatků.

Graf 18: Vývoj počtu sňatků a rozvodů 1990 – 2010

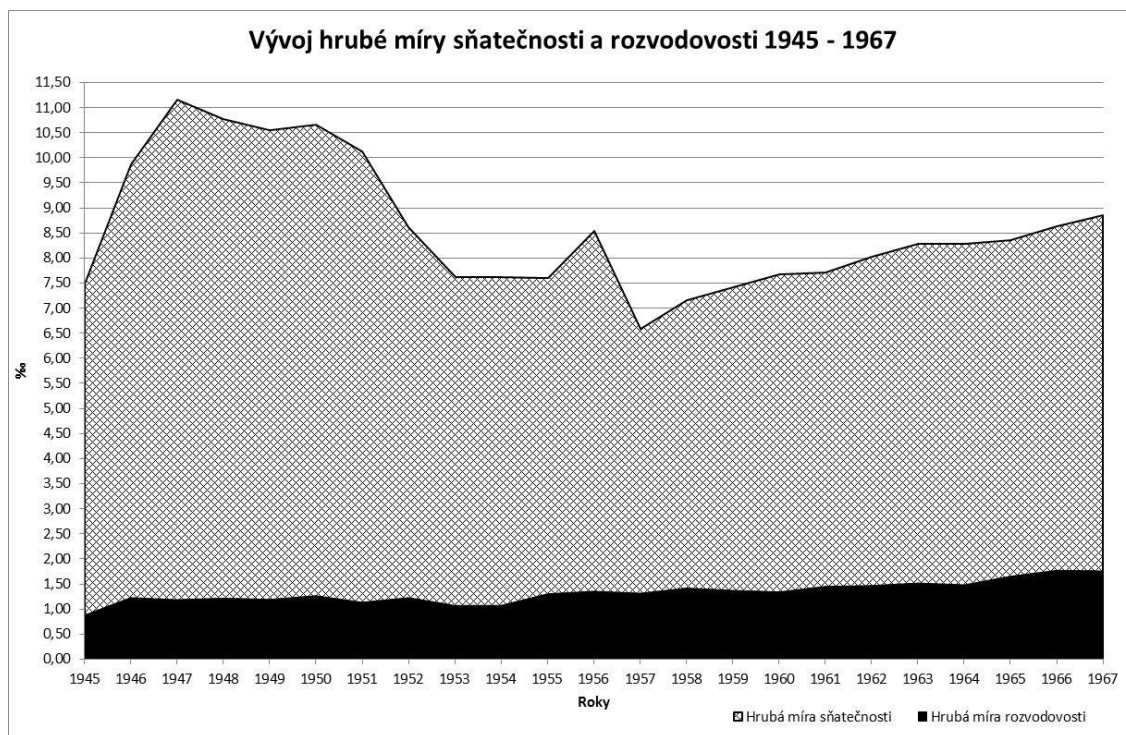

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

V oblasti sňatků a rozvodů se sledují hrubá míra sňatečnosti a hrubá míra rozvodovosti. Hrubá míra sňatečnosti udává počet uzavřených manželství na celkový střední stav obyvatelstva (stav k 1. 7. daného roku). Hrubá míra rozvodovosti takto analogicky udává počet rozvodů. Oba výsledky se udávají v ‰.

Na grafech č. 19, č. 20 a č. 21 je viditelný pokles hrubé míry sňatečnosti a růst hrubé míry rozvodovosti. Hrubá míra sňatečnosti dosáhla svého maxima v roce 1947, kdy činila 11,67 ‰. Minima naopak dosáhla v roce 2010, kdy nabyla hodnoty pouze 4,44 ‰. Ve sňatečnosti nastaly mnohem výraznější rozdíly než v rozvodovosti. Minimální hodnotu hrubé míry rozvodovosti jsme zaznamenali v roce 1945, kdy nepřesáhla ani jedno promile, míra rozvodovosti byla 0,88 ‰. Nejvyšší hodnoty nabyla v roce 2004, míra rozvodovosti tehdy činila 3,24 ‰. Příčiny, které vedou páry k rozvodům, jsou různé. Mohou to být rozdílnosti v osobnostních rysech, nevěra, alkoholismus, sexuální problémy, zdravotní důvody, ale i další příčiny, které se u mnoha párů ani nepodaří objasnit.

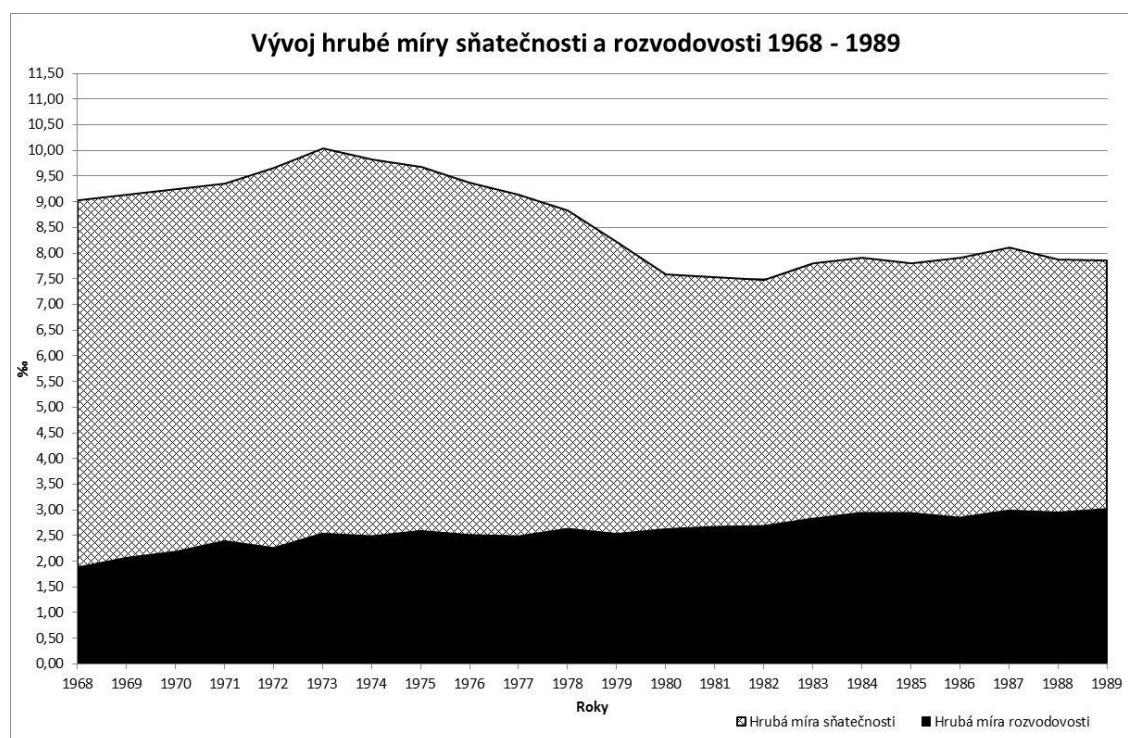
Graf 19: Vývoj hrubé míry sňatečnosti a hrubé míry rozvodovosti 1945 – 1967

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

V období od roku 1945 do roku 1967 se úroveň sňatečnosti ve srovnání s následujícími obdobími držela na vyšší úrovni. Je tu patrný pokles v 50. letech, ale následně se sňatečnost opět zvyšovala. Potratovost byla silně převyšována sňatečností. Potratovost byla minimální, nedosahovala ani 2 ‰.

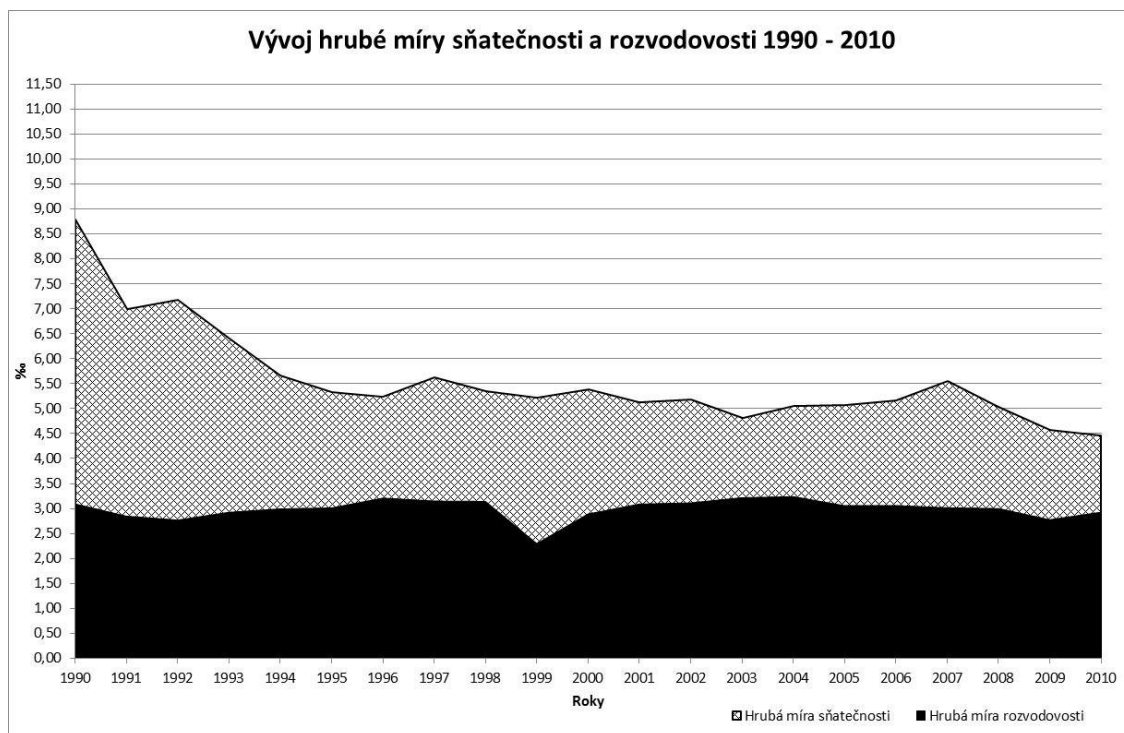
Graf 20: Vývoj hrubé míry sňatečnosti a hrubé míry rozvodovosti 1968 – 1989

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

V období 1968 až 1989 byl vývoj sňatečnosti plynulejší, hrubá míra sňatečnosti nejprve rostla, a to od konce 60. let a na počátku 70. let. V roce 1973 naposledy za celé sledované období přesáhla hrubá míra sňatečnosti 10 %. Poté pozvolna klesala a pohybovala se kolem 8 %. Hrubá míra rozvodovosti naproti tomu mírně rostla. V roce 1987 poprvé hrubá míra rozvodovosti dosáhla 3 %.

Graf 21: Vývoj hrubé míry sňatečnosti a hrubé míry rozvodovosti 1990 – 2010

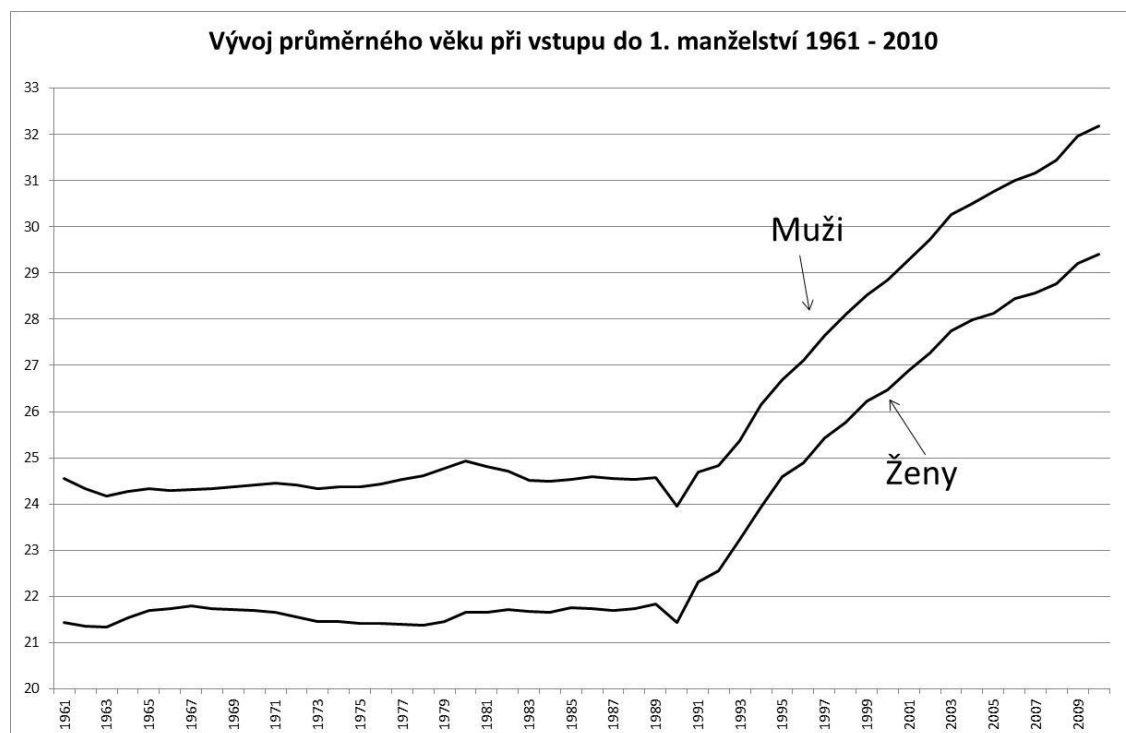
Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Na grafu č. 21 je zřetelně vidět klesající trend křivky hrubé míry sňatečnosti a téměř konstantní trend ve vývoji křivky hrubé míry rozvodovosti. Pokud by křivka sňatečnosti udržovala trend posledních 4 let sledovaného období, a to každoroční snižování hrubé míry sňatečnosti o zhruba 0,5 promile, tak by se v roce 2013 křivky hrubé míry sňatečnosti a hrubé míry rozvodovosti sešly na velmi podobné úrovni (za předpokladu, že by hrubá míra udržela současný konstantní trend).

Lidé v tomto období (1990 – 2010) dostali větší množství osobních svobod, získali spoustu nových možností oproti obdobím předešlým. Stát změnil pohled na rodinnou politiku – nejprve došlo ke zrušení výhodného půjčování mladým a dalších výhod pro rodiny s malými dětmi. Ve druhé polovině 90. let došlo k zavedení nového systému, ve kterém se pro určení nároku na finanční pomoc státu (sociální podpora rodin při péči o děti) testovaly příjmy rodičů. Dávky se staly pouze doplňkovou pomocí. Společnost se čím dál více zaměřuje na vzdělání, na budování kariéry a na celkové užívání si života, stále více lidí čeká se zakládáním rodin a uzavíráním sňatků až do doby, kdy budou dobře ekonomicky zajištěni. Lidé proto do manželství vstupují v pozdějším věku, než dříve. V tomto období, konkrétně v roce 1999, došlo ke zpřísnění rozvodového zákona a

to novelou zákona č. 91/1998, který v § 25 ustanovil, že manželství nelze rozvést, dokud nenabydou právní moci rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí v době po rozvodu rodičů. Tato změna také způsobila pokles rozvodů.

Graf 22: Vývoj průměrného věku žen a mužů při vstupu do 1. manželství 1961 – 2010

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

Průměrný věk, ve kterém lidé vstupují do prvního manželství, se výrazně změnil. Zajímavé je porovnání rozdílů mezi maximální a minimální hodnotou průměrného věku při vstupu do prvního manželství jak u žen, tak u mužů - za celé sledované období tvoří rozdíl hodnot u žen 8,1 roku a u mužů 8,2 roku. O tyto hodnoty se zvýšil průměrný věk žen a mužů při vstupu do prvního manželství. Nejvyšší hodnoty průměrného věku při vstupu do prvního manželství byly zaznamenány v roce 2010, nejmenší hodnota u žen v roce 1963 a u mužů v roce 1990. Data o průměrném věku žen a mužů při vstupu do prvního manželství jsou dostupná až od roku 1961. Z grafu č. 22 je patrné, že od roku 1961 do roku 1992 byl průměrný věk při vstupu do prvního manželství konstantní, ženy se vdávaly průměrně mezi 21 až 22 rokem života, muži se ženili v průměru okolo 24 až 25 let. Nárůst průměrného věku pozorujeme až od roku 1993.

2.4 Změny v rodinném chování před a po roce 1989

Z předchozích kapitol o vývoji jednotlivých ukazatelů můžeme posoudit, jak se změnilo rodinné chování obyvatel České republiky. Změny nastaly ve všech sférách. Je těžké určit, který ze sledovaných ukazatelů v oblasti rodinného chování se změnil nejvíce, protože spolu navzájem souvisejí.

Vliv na všechny sledované ukazatele má bezpochyby i to, že ve společnosti stále více přibývá lesbiček a gayů. Tyto homosexuální páry se nepodílí ani na porodnosti, potratovosti, sňatečnosti ani na rozvodovosti. S přibýváním těchto párů se snižuje počet heterosexuálních jedinců, kteří se na těchto procesech podílí. Společnost dnešního světa je také ovlivňována tzv. fenoménem singles. Jedná se o fenomén projevující se nepárovým soužitím, volnými vztahy mezi lidmi, jedinci chtějí co nejdéle žít sami, nezávisle na někom jiném, tedy i bez dětí, užívají si svých svobod. Někteří se v pozdějším věku vrátí k tradičnějšímu způsobu života, jiní ne.

Hlavními změnami po roce 1989 jsou:

1. Lidé stále méně vstupují do manželství.
2. Pokud se rozhodnou uzavřít sňatek, odkládají jeho uzavření, a to na současných 29,4 let u žen a 32,2 let u mužů.
3. V České republice se rodí méně dětí. Počty živě narozených klesaly natolik, že poprvé dosáhly hodnoty nižší než 90 000 živě narozených dětí.
4. Velké procento dětí se narodilo mimo manželství.
5. Počet dětí, které se narodí, nestačí na přirozené udržení stavu populace, úhrnná plodnost dlouhodobě dosahuje menších hodnot než 2,1 dítěte na 1 000 žen v reprodukčním věku.
6. Provádí se méně umělých přerušení těhotenství (vlivem lepšího přístupu k antikoncepci).
7. Do roku 1989 se výrazně zvyšovaly počty rozvodů, po roce 1989 jsou počty rozvodů každoročně na téměř stejné úrovni.

Mezi těmito změnami jsou jak změny negativní, tak změny pozitivní. Za pozitivní shledávám ubývání potratů. Velice negativním jevem je ubývání počtu narozených dětí a ubývání sňatků, s tím souvisí vysoká procenta dětí, rodících se mimo manželství.

3 Důsledky změn v rodinném chování

Změny, které v rodinném chování nastávají, mají své důsledky. Některé jsou viditelné méně, některé více. Změny jsou ovlivňovány nejen demografickým vývojem, ale také vývojem společnosti jako takové.

Na změny v rodinném chování by měla dohlížet státní rodinná politika a reagovat na ně upravováním potřebné legislativy. Důsledky mohou být jak sociální, tak ekonomické, ale jsou navzájem propojeny, souvisí spolu.

K lepšímu zhodnocení důsledků mi pomohlo prostudování článků z časopisu *Demografie*, revue pro výzkum populačního vývoje³⁴, a také vlastní poznatky o současné společnosti. Jednotlivé prostudované články z časopisu uvádím v seznamu použité literatury.

3.1 Sociální důsledky

Jedním ze sociálních důsledků, které jsou dány jak demografickým, tak společenským vývojem, je změna rozdělení rolí v rodině. Následkem rovnoprávnosti mezi muži a ženami již není pravidlem, že je muž hlavním živitelem rodiny, není tím vzdělanějším, tím s lepší kariérou. Velmi často dnes tyto role přebírají ženy. Výsledným efektem tohoto jevu je například to, že muži stále častěji zůstávají s dětmi na rodičovské dovolené.

Dnešní mladí lidé preferují vzdělání a kariéru před zakládáním rodin, které odsouvají do stále pozdějšího věku. Stále častěji si rodiče pořizují jen jedno dítě (i vlivem stále vyšších nákladů s dětmi spojenými), do kterého vkládají všechno své úsilí a naděje, dbají na rozvoj jeho osobnosti, vyzdvihují jeho silné stránky a snaží se, aby bylo ve skupině svých vrstevníků nejlepší – dle názoru autorky z dnešních dětí vyrůstá skupina silně ambiciózních individualistů, kteří dbají v první radě o své potřeby a zájmy.

Společnost umožnila matkám, které chtějí po porodu své narozené dítě odložit, odkládání dětí do tzv. baby boxů, umístěných v lékařských zařízeních, což napomáhá ke snižování úmrtnosti odložených dětí.

³⁴ *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha, Český statistický úřad, Roč. 2004 – 2011. ISSN 0011-8265

Manželské páry se stále méně snaží řešit své problémy jinak, než rozvodem, k rozvodu jim stačí někdy i velmi málo. Existuje i teorie o tom, že je rozvodovost dědičná – děti si berou vzor ze svých rodičů.

3.2 Ekonomické důsledky

Ekonomické důsledky změněného rodinného chování jsou spojené se zdravotnictvím, školstvím, důchodovou oblastí a oblastí zaměstnanosti. Následkem toho, že se rodí málo dětí, dochází ke stárnutí obyvatelstva na vrcholu populační pyramidy. To znamená, že prarodičovská složka populace převyšuje dětskou složku populace. Malou porodností postupem času dochází k úbytku ekonomicky aktivního obyvatelstva. Ubývá tedy pracovní síly, která by vydělávala na prarodičovskou složku. V důsledku toho dochází k neustálému oddalování odchodu do důchodu, protože se zvyšuje důchodový věk. Tyto souvislosti jsou řešeny důchodovými reformami.

Málo porodů a zvyšující se počty starých lidí (snižující se míra úmrtnosti a s tím související zvyšující se naděje na dožití) mají vliv i na složku zdravotnictví. Dochází ke snižování počtu porodnic a pracovních míst pro lékaře v oblasti porodnictví. Naopak zvyšující se počty starých lidí vedou ke zřizování více institucí určených pro staré lidi, kteří potřebují nákladnou péči. Navštěvují častěji lékaře, používají velké množství léků, které se neustále zdražují. Ekonomickou zátěží je pro obyvatelstvo také zavádění tzv. regulačních poplatků u lékaře.

Snižující se počty narozených dětí měly za následek uzavírání velkého množství mateřských a základních škol, které se opět otevírají při zvyšování počtu narozených dětí. Tím se také snížily počty pracovních míst pro učitele. Malé počty dětí mají vliv i na současné trendy ve vzdělávání - myšleno tak, že se střední odborné školy a gymnázia snaží naplnit své kapacity, proto mají přístup ke vzdělání s maturitou a k vysokému vzdělání i jedinci, kteří by za jiných okolností svými dovednostmi a schopnostmi mohli studovat jen na učilištích či jiných školách nižšího stupně. To nyní vede ke školské reformě, která se snaží zredukovat počty lidí studujících na magisterském stupni vzdělání.

Vysoká míra lidí s vysokým vzděláním vede také k tomu, že lidé nechtějí vykonávat málo placené práce, proto jsou potencionální čeští zaměstnanci nahrazováni levnější pracovní silou převážně z východu, a tím dochází ke zvyšování nezaměstnanosti.

3.3 Očekávaný vývoj ukazatelů ovlivňujících rodinné chování

Pro tuto kapitolu jsem použila očekávaný vývoj ukazatelů podle populační prognózy Českého statistického úřadu do roku 2050³⁵. Vývoj ukazatelů je popisován podle střední, nejpravděpodobnější, varianty prognózy.

Střední varianta prognózy očekává nárůst úhrnné plodnosti na konci období na 1,62, to znamená, že by úhrnná plodnost opět neměla překročit hodnotu potřebnou k přirozenému zachovávání obyvatel, tedy nepřekročí hodnotu 2,1. Zvyšovat by se měl nadále průměrný věk matky při porodu a to až na 29,5 roku.

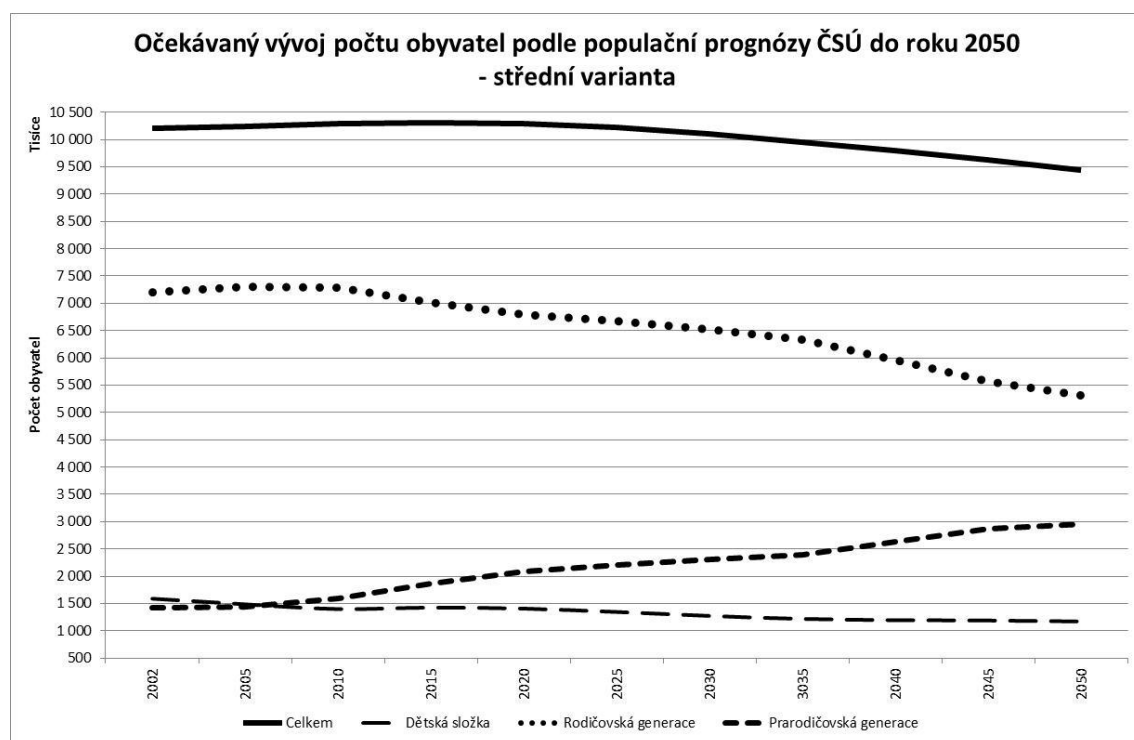
Celkový počet obyvatel by se měl podle projekce mírně snížit. Na grafu č. 23 vidíme, o jaké předpokládané snížení půjde. Na tomto grafu jsou také znázorněny počty jednotlivých generací z celkového počtu obyvatel. Dětská generace se po celou dobu prognózovaného období drží na téměř stejné nízké úrovni, její počet má klesající trend, naopak je patrný vysoký nárůst generace prarodičovské a pokles generace rodičovské ke konci sledovaného období.

Údaje o prognózách sňatečnosti, rozvodovosti a potratovosti Český statistický úřad neprovádí. Podle mého názoru se u těchto ukazatelů budou zachovávat podobné trendy jako doposud. To znamená nízkou míru sňatečnosti, konstantní míru rozvodovosti a pokles míry potratovosti.

Z očekávaného vývoje vyplývá, že bude nadále docházet k rapidnímu stárnutí obyvatelstva. To s sebou zajisté přinese důchodové a jiné reformy, potřebu zvyšovat a zkvalitňovat péči pro seniory, nejspíše dojde k opětovnému posunutí věku při odchodu do důchodu.

³⁵ <http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4025-04>, 1. 5. 2012, 16:37

Graf 23: Očekávaný vývoj počtu obyvatel podle populační prognózy ČSÚ do roku 2050 - střední varianta

Zdroj: Vlastní zpracování dat Českého statistického úřadu, viz. příloha.

ZÁVĚR

V bakalářské práci Změna rodinného chování obyvatel České republiky jsem zjistila, jak se měnil vývoj demografických procesů porodnosti, potratovosti, sňatečnosti a rozvodovosti od roku 1945 do roku 2010. Na rodinné chování lidí má vliv historický i současný vývoj, politická, ekonomická a sociální situace.

Ve všech zmiňovaných demografických procesech docházelo k velkým změnám, a to zejména po roce 1989, kdy na obyvatele měla vliv změna politického režimu. Docházelo k velkému úbytku porodnosti, která se naštěstí v posledních letech sledovaného období opět zvyšovala. Naopak potratů, díky lepšímu přístupu lidí k antikoncepci a také díky lepšímu povědomí o škodlivosti potratů, po roce 1989 ubývalo.

Sňatek a manželství ztratily po roce 1989 ve společnosti na významu. Z výpočtů a čísel o počtech uzavřených sňatků je patrné, že lidé upřednostňují jiné způsoby života. Nejčastěji pak spolu žijí jako druh a družka, kteří vychovávají společné děti mimo manželství. Procento dětí, které se narodí mimo manželství, bylo v roce 2010 velmi vysoké. Rozvodovost se ve společnosti vyskytuje stále. Je smutné, kolik manželství nevydrží „až na věky věků“, jak by si spousta z nás přálo. Je však nutno podotknout, že se míra rozvodovosti od roku 1989 drží na téměř stejné úrovni.

Pro další výzkum v oblasti rodinného chování obyvatel České republiky by bylo zajímavé zaměřit se na to, jak toto chování ovlivňuje to, že se stále více lidí otevřeně přiznává k homosexualitě. Ta má zajisté na rodinné chování vliv, ovlivňuje všechny zkoumané demografické faktory, a myslím si, že má vliv i při výchově dětí.

SEZNAM ZDROJŮ

POUŽITÁ LITERATURA:

DURDISOVÁ, J., MERTL, J. Možnosti zmírnění důsledků demografického vývoje ve zdravotnictví. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha, Český statistický úřad, 2008, roč. 50, č. 2, s. 88 - 98. ISSN 0011-8265.

FIALA, T., LANGHAMROVÁ, J. Stárnutí populace – hrozba veřejného zdravotnictví? *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha, Český statistický úřad, 2007, roč. 49, č. 1, s. 13 - 21. ISSN 0011-8265.

HAVLÍK, R., KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007, 174 s. ISBN 978-80-7367-327-7 (BROŽ.).

HINTNAUS, L. *Člověk a rodina - smysl a funkce rodiny: (anatomie, fyziologie a patologie lidské rodiny)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 1998, 79 s. ISBN 80-704-0315-2.

KLUFOVÁ, R., POLÁKOVÁ, Z. *Demografické metody a analýzy: demografie české a slovenské populace*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2010, 306 s. ISBN 978-80-7357-546-5.

Kosmova kronika česká / Kosmas; překl. revid. a úv. naps. Zdeněk Fiala a M. Bláhová, která také naps. a sest. pozn., stat' O Kosmovi a jeho kronice, vysvětl., rejstř. ; přel. Marie Bláhová, Karel Hrdina. - 5. vyd. (ve Svobodě 1.). - Praha: Svoboda, 1972. - 261 s., 1 příl.: fot. - (Členská knihovna).

MACHONIN, P. *Česká společnost a sociologické poznání: (problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti)*. Praha: ISV, 2005, 286 s. Sociologie (ISV), sv. 24. ISBN 80-866-4239-9.

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 161 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3. ISBN 80-864-2919-9.

NEŠPOROVÁ, O. Otcové pečující o děti formou rodičovské dovolené. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha, Český statistický úřad, 2006, roč. 48, č. 3, s. 179 - 193. ISSN 0011-8265.

RABUŠIC, L. *Kde ty všechny děti jsou?: porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakl., 2001, 265 s. Studie (Sociologické nakladatelství), sv. 32. ISBN 80-86429-01-6.

SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001, 173 s. ISBN 80-717-8559-8.

ŠŤASTNÁ, A. Mezigenerační přenos rozvodového chování na příkladu České republiky a v mezinárodním srovnání. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha, Český statistický úřad, 2005, roč. 47, č. 1, s. 21 - 31. ISSN 0011-8265.

LEGISLATIVA

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů
– verze účinná k 11. 04. 2012.

ELEKTRONICKÉ DOKUMENTY

Elektronická databáze zákonů *ASPI*, verze 13+ pro Windows.

DATA PRO TABULKY, GRAFY A VÝPOČTY

Data z internetových stránek Českého statistického úřadu ke dni 23. 4. 2012:

- Demografická příručka 2009:
<http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/p/4032-10>
- Demografická ročenka ČR 2010:
<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/4019-11>
- Obyvatelstvo – roční časové řady:
http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu
- Populační prognóza ČR do roku 2050:
<http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4025-04>

DALŠÍ NASTUDOVANÁ LITERATURA A LITERATURA DOPORUČENÁ K DALŠÍMU ZKOUMÁNÍ V OBLASTI:

FIALOVÁ, L. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakl., 2000, 163 s. Studie Slon, sv. 24. ISBN 80-858-5087-7.

KOCOURKOVÁ, J., Rodinná politika v zorném poli (nejen) demografů, *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha, Český statistický úřad, 2009, roč. 51, č. 4, s. 229 - 230. ISSN 0011-8265.

KOSCHIN, F, *Demografie poprvé*, druhé přepracované vydání, Praha, Nakladatelství Oeconomica, 2005, 122 s. ISBN 80-245-0859-1.

KUČERA, M. Pronatalitní populační politika už nestačí – nutností se stala komplexní rodinná politika. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha, Český statistický úřad, 2009, roč. 51, č. 4, s. 274 - 279. ISSN 0011-8265.

KYZLINKOVÁ, R. Okolnosti prvního pohlavního styku a antikoncepčního chování těhotných žen a matek ve věku do dvaceti let. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha, Český statistický úřad, 2008, roč. 50, č. 2, s. 99 – 108. ISSN 0011-8265.

MCLANAHAN, S. Prohlubující se rozdíly aneb jak se vede dětem za druhého demografického přechodu. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha, Český statistický úřad, 2006, roč. 48, č. 2, s. 77 – 96. ISSN 0011-8265.

MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. 2. upr. vyd. Ilustrace Vladimír Jiránek. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008, 323 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 38. ISBN 978-808-6429-878.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. Demografické faktory stárnutí. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha, Český statistický úřad, 2011, roč. 53, č. 2, s. 97 - 108. ISSN 0011-8265.

DE SINGLY, F. *Sociologie současné rodiny: (problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti)*. Překlad Stanislav Štech, Ludmila Šašková. Praha: Portál, 1999, 127 s. Sociologie (ISV), sv. 24. ISBN 80-717-8249-1.

Zákon o rodině: komentář a předpisy souvisící. 7. aktualizované vyd., podle stavu k 1. 3. 2005. Praha: Linde, 2005. ISBN 80-720-1517-6.

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

Seznam tabulek:

Tabulka 1: Narození živě a mimo manželství 1945 - 1967	28
Tabulka 2: Narození živě a mimo manželství 1968 – 1989	29
Tabulka 3: Narození živě a mimo manželství 1990 - 2010	31

Seznam grafů:

Graf 1: Vývoj počtu živě narozených v letech 1945 – 1967	28
Graf 2: Vývoj počtu živě narozených 1968 – 1989	30
Graf 3: Vývoj počtu živě narozených 1989 – 2010	32
Graf 4: Vývoj počtu dětí narozených mimo manželství	33
Graf 5: Vývoj hrubé míry porodnosti 1945 – 2010	34
Graf 6: Vývoj úhrnné plodnosti 1945 – 2010	34
Graf 7: Vývoj průměrného věku matky při narození prvního dítěte 1945 – 2010	35
Graf 8: Vývoj obecné míry plodnosti 1945 – 2010	36
Graf 9: Vývoj celkového počtu obyvatel 1945 – 2010	37
Graf 10: Vývoj počtu potratů a umělého přerušení těhotenství 1953 – 1967	38
Graf 11: Vývoj počtu potratů a umělého přerušení těhotenství 1967 – 1989	39
Graf 12: Vývoj počtu potratů a umělého přerušení těhotenství 1990 – 2010	40
Graf 13: Počty živě narozených v porovnání s počty uměle přerušených těhotenství ...	41
Graf 14: Obecná míra potratovosti 1953 – 2010	42
Graf 15: Porovnání obecné míry plodnosti s obecnou mírou potratovosti 1953 – 2010	43
Graf 16: Vývoj počtu sňatků a rozvodů 1945 – 2010	44
Graf 17: Vývoj počtu sňatků a rozvodů 1968 – 1989	44
Graf 18: Vývoj počtu sňatků a rozvodů 1990 – 2010	46
Graf 19: Vývoj hrubé míry sňatečnosti a hrubé míry rozvodovosti 1945 – 1967	47
Graf 20: Vývoj hrubé míry sňatečnosti a hrubé míry rozvodovosti 1968 – 1989	48
Graf 21: Vývoj hrubé míry sňatečnosti a hrubé míry rozvodovosti 1990 – 2010	49
Graf 22: Vývoj průměrného věku žen a mužů při vstupu do 1. manželství 1961 – 2010	50
Graf 23: Očekávaný vývoj počtu obyvatel podle populační prognózy ČSÚ do roku 2050 - střední varianta	55

SEZNAM PŘÍLOH:

CD s veškerými daty, tabulkami, výpočty a grafy.